

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ
ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНА ПИТАЊА, КУЛТУРУ
И РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ

<https://doi.org/10.46630/bs.2.2024>

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ

Часопис за друштвена питања, културу и регионални развој

Година XI, број 2

Главни и одговорни уредник
Љубиша Митровић, професор емеритус

Уредници

Ема Миљковић Бојанић (историја и култура)
Милорад Божић (регионални развој и сарадња)
Драган Тодоровић (друштвена питања и социологија)

Секретар редакције
Ивана Божић Миљковић

Редакција

Зоран Арацки, Ненад Благојевић, Вихрен Бузов (Бугарска), Данијела Гавриловић, Зоран Димић, Златко Жоглев (Македонија), Ана Коцић, Александар Лучинеску (Румунија), Јордана Марковић, Божо Милошевић, Весна Милтојевић, Борис Попиванов (Бугарска), Данијела Поповић, Иван Цветановић, Урош Шуваковић

Савет

Председник: Горан Максимовић

Чланови: Невил С. Арачиге Дон (САД), Јован Базић, Никола Божиловић, Вјекослав Бутиган, Зоран Видојевић, Срђан Вукадиновић (Црна Гора), Владимир Вулетић, Николај Генев (Немачка), Петре Георгиевски (Македонија), Драгољуб Б. Ђорђевић, Драган Жунић, Ђокица Јовановић, Вјеран Катунарић (Хрватска), Јонут Којокару (Румунија), Брацо Ковачевић (Босна и Херцеговина), Мирјана Крстовић, Тодор Куљић, Горан Максимовић (председник Савета), Љубинко Милосављевић, Петар-Емил Митев (Бугарска), Љубиша Митровић, Павел Ољхов (Русија), Думитру Отовеску (Румунија), Миливоје Павловић, Васил Проданов (Бугарска), Александар Растовић, Предраг Симић, Драгана Стјепановић Захаријевић, Дарко Танасковић, Синиша Таталовић (Хрватска), Абидин Темизер (Турска), Сергеј Флере, Хараламбос Цекерис (Грчка), Иван Цвитковић (Босна и Херцеговина), Валентин Шаленко (Русија)

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ

ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНА ПИТАЊА, КУЛТУРУ
И РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ

Година XI/2

Ниш 2024.

УДК 3+94

ISSN 2406 - 1190

BALKAN SYNTHESSES

Journal for social issues, culture and regional development

Vol. XI, Number 2

Editor-in-Chief

Ljubiša Mitrović, Professor Emeritus

Editors

Ema Miljković Bojanić (history and culture)

Milorad Božić (regional development and cooperation)

Dragan Todorović (social issues and sociology)

Technical Secretary

Ivana Božić Miljković

Editorial Staff

Zoran Aracki, Nenad Blagojević, Vihren Bouzov (Bulgaria), Danijela Gavrilović, Zoran Dimić, Zlatko Žoglev (Makedonija), Ana Kocić, Alexandar Luchinescu (Romania), Jordana Marković, Božo Milošević, Vesna Miltojević, Boris Popivanov (Bulgaria), Danijela Popović, Ivan Cvetanović, Uroš Šuvaković

Council

President: Goran Maksimović

Members: Neville S. Arachchige Don (USA), Jovan Bazić, Nikola Božilović, Vjekoslav Butigan, Zoran Vidojević, Srđan Vukadinović (Montenegro), Vladimir Vuletić, Nikolai Genov (Germany), Petre Georgievski (Macedonia), Dragoljub B. Đorđević, Dragan Žunić, Đokica Jovanović, Vjeran Katunarić (Croatia), Ionut Cojocar (Romania), Braco Kovačević (Bosnia and Herzegovina), Mirjana Kristović, Todor Kuljić, Goran Maksimović (President of Council), Ljubinko Milosavljević, Petar-Emil Mitev (Bulgaria), Ljubiša Mitrović, Pavel Olhov (Russia), Dumitru Otovescu (Romania), Milivoje Pavlović, Vasil Prodanov (Bulgaria), Aleksandar Rastović, Predrag Simić, Dragana Stjepanović Zaharijevski, Darko Tanasković, Siniša Tatalović (Croatia), Abidin Temizer (Turkey), Sergej Flere (Slovenia), Charalambos Tzekeris (Grčka), Ivan Cvitković (Bosnia and Herzegovina), Valentin Shalenko (Russia)

Niš 2024.

University of Niš
Faculty of Philosophy

BALKAN SYNTHESSES

JOURNAL FOR SOCIAL ISSUES, CULTURE
AND REGIONAL DEVELOPMENT

Vol. XI, Number 2

Niš 2024.

САДРЖАЈ

Љубиша Р. Митровић САВРЕМЕНО ОБРАЗОВАЊЕ ИЗМЕЂУ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ И ДЕХУМАНИЗАЦИЈЕ	9
Александар Ковјанић, Војислав Деђански ГЕОГРАФСКИ АСПЕКТИ ПРОЦЕСА ИНТЕГРАЦИЈЕ И ДЕЗИНТЕГРАЦИЈЕ НА ПРОСТОРУ ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ	19
Milan Dojčinović DUALNO OBRAZOVANJE U VISOKOM ŠKOLSTVU: OD IDEJE DO REALIZACIJE (ASPEKTI PRIMENE NA DEPARTMANU ZA KOMUNIKOLOGIJU I NOVINARSTVO FILOZOFSKOG FAKULTETA U NIŠU)	35
Немања П. Анђелковић, Ђорђе Д. Радовановић ДУГО ПУТОВАЊЕ У РАТ: БОРБА ЗА ИСТИНУ ИЛИ РЕВИЗИЈА ИСТОРИЈЕ	53
ПРИКАЗ КЊИГЕ	
Мирослав Ивановић ДВОНАРОДНОСТ ЦРНЕ ГОРЕ	73

САВРЕМЕНО ОБРАЗОВАЊЕ ИЗМЕЂУ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ И ДЕХУМАНИЗАЦИЈЕ

Резиме

У прилогу аутор анализира узроке и последице глобализације и дигитализације образовања, указујући на позитивне учинке ових процеса на модернизацију, квалитет и ефикасност образовања у савремености, али и све израженију опасну тенденцију расцепа образовања и васпитања, тј. дехуманизацију образовања, као феномен својеврсне образовне патологије образовања и једнодимензионалног развоја личности.

Основну хипо/тезу коју аутор образлаже и варира у раду – то је трагична дихотомија и парадокс наше цивилизације – између хипертехнолошког напретка и социјалног субразвоја (М. Кастелс), тј. између успона нових образовних технологија и дигитализације образовања и педагошко – хуманистичког субразвоја (пада и дефицита). Аутор социолошки аргументује ову хипо/тезу о дигиталној ограничениости нових образовних технологија, анализом различитих облика образовне, васпитне и социјалне и персоналне патологије. Он указује – да све већа умреженост, глобализација и дигитализација образовања не води аутоматски и већој васпитној социјализацији личности, њиховој друштвеној интеграцији. У фокусу његове анализе су негативни ефекти дигиталне дидактике на социјализацију младих и развој њихове личности. Аутор указује, да упркос успону друштвених мрежа, нова интернет генерација јер више агрегат него хомогена друштвена група, односно „усамљена гомила“ (Д. Рисман), у технолошки високо умреженом савременом друштву. У својим разматрањима аутор се бави последицама „производње“ професионалних идиота, нових Робинсона и атомизираних монада у лику хомо дигиталиса, себичних индивидуалности у настајућем информатички умреженом друштву, смањене социјабилности и емпатије, које италијански филозоф Дијего Фузаро назива социјално бесконтактним друштвом.

Кључне речи: болоњска реформа, глобализација образовања, дигитална дидактика, расцеп између образовног и васпитног процеса, дехуманизација образовања.

*Ништавно је свако знање које човека не учини бољим!
Доброћинство је једино дело које може човека божјим
учинити!
(Сократ)*

¹ ljubisa.mitrovic@filfak.ni.ac.rs

*Иако је образовање најбоља политика будућности,
ко још зна да је васпитање научника да не жртвује своју човеч-
ност, да је не сасуши, управо виши принцип и најтежи проблем.*
(Ниче)

*У социологији се истраживање Истине никад не сме раздваја-
ти од трагања за путевима
Доброте, Правде и Слободе.*
(Имануел Волерстин)

УВОДНА НАПОМЕНА: ЗАШТО ЈЕ НЕОПХОДНО ПОДСЕТИТИ НА ИЗГУБЉЕНО ЈЕДИНСТВО ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА И ПОТРЕБЕ ЊЕГОВЕ ОБНОВЕ?

Давно, још у старој Хелади, Грци вероваху у јединство образо-
вања и васпитања: да су философи и песници потомци богова; да је
образовање образованима не само друго сунце, већ и карактер; да је
академија ту не само да научава, већ и васпитава. А Сократ, резими-
рајући ово искуство, закључи: *ништавно је свако знање, ако човека
не учини бољим!*

Чак и у освиту новог доба, када је Бекон ускликнуо: *знање је
моћ*; и најавио успон одисеју науке, Рабле је веровао у јединство об-
рзовања и васпитања, упозоравајући да је развој свести без савести
само пропаст душе! Гете ће ту дијаболичну противуречност између
Фаустовске страсти за сазнањем и продаје душе ђаволу – генијално
транспоновати у свом мелодраматском спеву „Фауст“.

Управо ми данас живимо у транзиционом аномичном добу, жес-
токе дискрепанце између образовања и васпитања. Њихов развод је
са бројним импликацијама по развој, социјализацију личности, али и
даљи одрживи развој друштва и човечанства.

Творац парадигме постиндустријског друштва, Данијел Бел,
је још 1974. године обзнанио крај идеологија; Френсис Фукујама је
почетком 90-их објавио крај историје; а постмодернисти – настанак
доба постистине у XXI веку. Насупрот њима, футуристи и социолози
(Тофлер, Низбет и Кастелс најавили су настанак настанак доба кибер-
нетичке интернет револуције, дигитализације и глобализације умре-
женог светског друштва), а Имануел Волерстин – убрзање историје и
смену ритма света и системске обрте средином XXI столећа.

САВРЕМЕНО ОБРАЗОВАЊЕ *НОМОАCADEMICUS-A* – ИЗМЕЂУ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ И ДЕХУМАНИЗАЦИЈЕ

Живимо у веку, не краја историје, како је о томе писао Фукујама,
већ њене ревизије и динамичког убрзања, како о томе пише најлуцид-
нији представник историјске социологије и утемељивач светско-сис-
темске теорије Имануел Волерстин.

Успон производних снага трећег и четвртог развојно-цивилиза-
цијског таласа и глобализације света (умрежено друштво знања, ди-

гитализација и глобализација образовања, глобална мобилност елита знања, планетарни хуманизам и солидаризам) и нови изазови алтернативе човечанства.

Радне снаге нових технологија довеле су човечанство до прага/капије нове епохалне ненасилне револуције: сажимање простора и времена, дигитализација и глобализација науке и образовања и подстакле процесе демократизације образовања (наука без граница, образовање за све...), као претпоставке развоја и еманципације развоја, равноправности свих народа и човечанства.

Човечанство је данас на судбоносном раскршћу. Противречности које је произвео асиметрични модел глобализације, производ су предаторског мегакапитализма и неолибералне стратегије развоја, који су довели до енормних класних и регионалних разлика у свету. Оне су у исто време узрочна матрица бројним регионалним и глобалним сукобима у савремености око геополитике нове расподеле ресурса; те отуда захтев из Давоса, (те Меке неолибералне елите), и ОУН – да се овакав систем односа у свету мора мењати, а глобализација реморализовати, тј. остваривати као хуманистички пројекат и асоцијативни еманципаторски процес – у служби свих народа и социјалних слојева савременог друштва.

У пракси савременог света, неолиберална стратегија развоја у служби је мегакапитала и изражава експанзионистичке интересе корпоратско-технократских слојева и елита, које следе логику „профит изнад људи“ (Н. Чомски), планетарне апсолутизације мегакапитала – одавде до вечности. Оваква стратегија је транспонована и уткана у виду реформе болоњског процеса образовања, као пројекат који је под фирмом глобализација образовања, у функцији транснационалних корпорација. Не спорећи потребу стандардизације и функционализације система високог образовања на европском простору и његове позитивне ефекте на квалитет студија и интернационалну мобилност кадрова, социолошка реалност је таква да се она у пракси у савремености реализује као модел неједнаке размене рада/на крају и прекрају памети/талената (на тржишту сиве материје): између земаља светске полупериферије и периферије и светског Центра.

Критику пројекта и праксе болоњске реформе образовања, посебно њених негативних импликација, данас налазимо у студијама како истакнутих европских, тако и домаћих аутора.² О томе је и аутор овог текста писао 2009. године у чланку „Вирус неолиберализма у реформама образовања на платформи Болоњске декларације“³. Наша анализа показује да је скривено социо-културно значење реформе образовања на платформи Болоњске декларације повезано са потребама европске поделе рада и логиком репродукције корпоративног мегакапитала. Те да овај вирус отвара пут духовној антиреволуцији: по-

² О томе посебно видети студију К. П. Лисмана: „Теорија необразованости – заблуде друштва знања“ (2006, Беч), а од домаћих аутора студије проф. др Милана Узелца „Приче из болоњске шуме“ (2009, Вршац).

³ Видети о томе у ауторовом чланку „Вирус неолиберализма у реформама образовања на платформи болоњске декларације“, НСПМ, Београд, сајт: www.nspm.rs.

беди идеологије индивидуалног поседништва, социјал-дарвинистичког егоизма и тржишно потрошачке оријентације пред захтевима за солидарношћу, једнакошћу и слободом. Отуда, као последица овакве оријентације у високом школству, настаје слом класичног система образовања, радикалне рестрикције у садржајима општег у хуманистичког образовања, које воде разарању ума и остваривању у систему образовања ефеката једнодимензионалног човека, специјалног стручњака заробљеног ума, лакше адаптираних актуелној подели рада, процедура прекарнизације, пацификованих и интегрисаних у владајући поредак моћи. Отуда сажето гесло неолибералних постмодернистичких реформи у образовању гласе: „Доле имагинација, живео свет у фрагментима“; што води обнови филозофије Лајбницевог монаде, нашки речено „Забраћених Марија“, заробљених умова, тркача на кратке стазе, за једнократну (зло)употребу под фирмом флексибилности и прекарнизације⁴.

Такође, критичке оцене болошког процеса и његовог домета у савремености можемо видети на посредан или непосредан начин у студији Гинтера Андерсона „Застарелост човека“, као и код наших аутора у зборницима са научних скупова: „Национални идентитет и Болошка концепција Универзитета“ (Пале, 2019), као и зборнику „Друштво знања и процес трансформације филозофских и друштвено-хуманистичких наука“, приредио: проф. др Мишо Кулић (Пале, 2021).

СУДБОНОСНА СМЕНА ГОДИШЊИХ ДОБА ЦИВИЛИЗАЦИЈА: ОД ГРАФОСФЕРЕ КА ВИДЕОСФЕРИ

Не спорећи значај нових образовних технологија (кибернетичке револуције, интернета, дигитализације система образовања...) за унапређење капацитета образовања, квалитета наставе и ефикасност студија, неопходно је упозорити да је дигитализација нужан али не и довољан услов развоја савременог образовања. Уосталом, на то је упозорио и један од твораца информационих технологија Бил Гејтс, истичући да су технологије у образовању само средство, те да је позив и улога учитеља незаменљива.

У фокусу нашег истраживања је трагање за одговором на питање: зашто нове технологије не могу да замене педагошку функцију учитеља и наставника?

Живимо у савремености „цивилизације средстава без циљева“ (Ливингстон). То је цивилизација, како Хабермас пише у својој *Теорији комуникативног деловања* – инструменталне а не комуникативне рационалности. Стога, Хабермас о тој настајућој цивилизацији говори као о аномичној цивилизацији „ишчашене модернизације“. Њу карактерише изразита дихотомија између „хипертехнолошког напретка и социјалног субразвоја“ (М. Кастелс), тј. дефицита социјалне солидарности; као и велики расцеп између образовања и васпи-

⁴ Љ. Р. Митровић, *Универзитет и друштвене промене (Социолошки огледи)*, Учитељски факултет у Врању, Врање, 2012, стр. 74-75.

тања, социјалдарвинизација и дехуманизација друштвених односа и експанзија различитих видова отуђења човека, раста разних облика социјалне патологије и деперсонализације личности у савременом друштву. У овом социо-културном контексту желимо указати на негативне последице потискивања и обезвређивања педагогије и значаја васпитања у систему образовања нових генерација. Без обзира на декларисане интенције болоњске реформе високог образовања о глобализацији образовања, стандардизацији садржаја и критерија, мобилности кадрова, систему интегрисаних студија; у пракси се овај систем у нас претворио у расцеп образовања и васпитања, разбијање комплексних научних система на дисциплине и курсеве; тј. на дисциплинарни хаос и експанзију специјалистичког „размрвљеног“ рада, рефеудализацији универзитетског образовања, потискивању/маргинализацији друштвено-хуманистичких наука. Уместо целовитог образовања личности и њиховог оспособљавања за живот у друштву на делу је фетишизација специјалца као идеала, тј. равнодушних стручњака (без душе), или ти како пише Рајт Милс *слатких робота*, по мери и лику корпоративне идеологије тржишног фундаментализма, политички коректних стручњака за једнократну употребу, адаптираних за прекаријат. С правом социолози о оваквим стручњацима говоре као новим фах-идиотима, новој колонији зомбија, равнодушних робота у настајућој ери постиндустријске цивилизације и диктатуре постмодерне релативности; чији протагонисти пропагирају наступ доба не само постидеологије већ и постистине!? Као да наступа доба нове Орвелијане: у којој ће *Министарство пропаганде* и друштва спектакла заменити *Министарство науке и културе*!⁵

Чему онда чуђење и ламенти над појавом и све већим растом вршњачког насиља?; ако смо суочени са осеком васпитања, деструкцијом система вредности – од породице до школе! Овде се ради о системској деструкцији у области образовања и васпитања, са далекосежним последицама по развој личности и друштва. Све су то последице нашег транзиционог хаоса и аномије преласка из једног у други системски оквир, без јасне визије и пројекта куда жури наш брод, *Титаник*? Кинеска пословица вели: „Ако сте се попели у погрешан воз, онда вам је свака станица погрешна! Или је то „тајна“ коју само олигарси и политичари знају, иза димних пропагандних завеса нових облика манипулације, идеологема и статистичких једначина, о непрекидном расту и нашем лидерству на Балкану, Европи и свету!? Суочени смо са настанком „друштва спектакла“ у нас. То је видљиво: да читава колона аниматора аналитичара „наполичара“ на медијима даноноћно објашњава наш пут у „отворено друштво“, у непознато царство благостања, док су дотле наше друштвено-хуманистичке науке „промукле“ и маргинализоване. Уместо критичке грађанске јавности, на делу су партијски волшебници, који следе стратегију ванредног стања – пали/гаси! Очаравајући и дисциплинујући јавност и привикавајући је на аутоцензуру, у духу опортунистичке политичке коректности према постојећем, настајућем поретку периферног капи-

⁵ Džordž Orvel: „1984“, Liberto, Beograd, 2004., str. 46.

тализма. Овај хорски наступ псеудоаналитичара на јавним медијима, потпомогнут је армијом ботова, те медијске паравојске у функцији владајућег режима.

Уласком у ново прелазно доба транзиционог хаоса, неоконзервативне елите рестаурације капитализма, од 1989. године; а интензивно од 2000. године, наша транзициона номенклатура, у лику кормилара на власти, потрудила се је да друштвено-хуманистичке науке замени предметима: грађанско васпитање и вероисповест, као и идеологијом опортунистичке политичке коректности према неолибералној мантри о свемоћи тржишног фундаментализма и вишепартијске колонијалне демократије. О ефектима такве стратегије развоја управљања у земљама у транзицији данас су исписане бројне студије. Подсећамо на истраживаче код нас који су се бавили овом проблематиком: Мирослав Печујић, Младен Лазић, Слободан Антонић, Зоран Видојевић, Љубиша Митровић, Урош Шуваковић, Владимир Вулетић, Марија Обрадовић и др. Детаљну студију о ефектима неолибералне стратегије транзиције без социјалне одговорности посебно видети у студијама: Марије Обрадовић, *Хроника транзиционог гробља*, Слободана Антонића, (*Демонтажа културе*), Љубише Митровића, *Транзиције у периферни капитализам*.

Негативна искуства на плану образовања младих генерација у овом периоду транзиције су шире истраживане на простору Балкана и у суседним земљама попут Бугарске, Босне и Херцеговине, Хрватске. Посебно се анализирају ефекти маргинализације друштвено-хуманистичких наука; као и негативне последице великог расцепа између образовне и културолошке функције. У том контексту, данас се у суседству, у Хрватској води дебата како компензирати, тј. поправити овакво стање маргинализације друштвено-хуманистичких наука у образовном систему – увођењем нових предмета као што је то *Критичко мишљење*.

Пре 50 година настала је интернет револуција са судбоносним последицама по развој савремене цивилизације и човечанства. Подсетимо се да је онда у Америци симболично бучно проглашен персонални рачунар за личност године. Потом су настали интернет, мобилни телефони, лаптоп и други облици нових и напредних технологија. Социолози и футуролози су са видним оптимизмом најавили настанак епохе трећег и четвртог развојно-цивилизацијског таласа – долазак и будућност цивилизације сутрашњице. О овом процесу успона нових технологија постиндустријске цивилизације, посебно су писали Данијел Бел, Алвин Тофлер, Џон Низбет, Ален Турен, Адам Шаф, Радван Рихта, Жан Фурастије, Мануел Кастелс. И док су се ови истраживачи сериозно бавили социјалним импликацијама ових напредних технологија на промене структуре и динамике савременог друштва, много је и оних који су митомански, преоптимистично гледали на ове нове тенденције и мегатрендове у развоју савремене цивилизације. Стога је неопходно напоменути да нове технологије глобализују и умрежавају друштво, али оне и партикуларизују и изазивају одређене деобе у савремености.

У савремености смо суочени са тенденцијом да од логосфере и графосфере све више улазимо у доба видеосфере. Наша цивилизација све више постаје виртуелна, цивилизација слика.⁶ Човек је у њој све више заглављен између виртуелног и стварног света. Нова интернет генерација, као да се рађа са интернетом, мобилним и лаптопом око врата, али је све мање социјабилна.

Она живи у садашњости, наглашено индивидуализованог света и *медијског спектакла* (Г. Дебор). Суочени смо са новим појавама – где је све мањи утицај породице и школе на васпитање и социјализацију личности деце, ђака и студената. Суочени смо са феноменом технолошки умреженог друштва и нове „усамљене гомиле“. Са испразним интернационализмом у свету еуклидовског ума и инструменталне рационалности, која не познаје тајне Слободе, Правде и Доброчинства. Савремена генерација је све мање емпатична на невоље других, а индивидуалистички солипсистичко-нарцистички загледана у свој видео лик, као јунаци, сенке и утваре у Платоновој пећини.

За тренутак експериментално загледајмо се у понашање младих у кафићу. У тој микро мрежи друштва, и запазићемо да се њихов разговор свео на минимум у интерперсоналној комуникацији, док све време свако нервозно типка по тастатури свог мобилног! Где они не делују као група, већ случајни збир/агрегат атомизираних индивидуа.

Ми данас с правом говоримо о напредним технологијама у образовању као *продуженим опитилима* (Маклуан) и њиховој улози и значају у стицању знања и јачању когнитивних капацитета нових генерација, али је, нажалост, све мање прилога/студија о социопсихолошким и васпитним аспектима и импликацијама нових технологија на облике друштвености, психологију нових генерација младих. На социјализацију и развој њихове личности, васпитање и културу, али и јачање еманципаторских потенцијала и моћи, тј. њихове борбености да мењају друштво и свет. Истраживања показују да смањена социјабилност и егоистички партикуларизам воде атомизацији друштва и погодују конформизму и ауторитарној култури. То није култура која води јачању демократских потенцијала друштва, развија критичку грађанску свест и подстиче партиципативну демократију грађана. Без чега нема развоја здравог, демократског и одговорног друштва.

Због свега овога, чини нам се значајним да скренемо пажњу на потребу веће посвећености школе, учитеља и наставника, васпитној мисији ових институција, а не само образовној. Јер, школе и Универзитети нису само образовне, већ и васпитно-хуманистичке институције. Оне производе стручњаке који ће радити у друштву заједно са другим људима, сличним или различитим од себе – по образовању, етничкој култури и другим карактеристикама; стога – школа их мора научити толеранцији, респекту различитости култура, идентитета; на кооперативност и солидарност. Она мора развијати код њих осећања родољубивости и човекољубља, етику рада али и етику друштвености и солидарности. У вези са тим Алберт Ајнштајн је, између осталог,

⁶ Видети опширније у студији „Информатичка бомба“, чији је аутор Пол Вирилио, Светови, Нови Сад, 2000.

поручио: „Није довољно човека само подучавати струци. Тиме ће он, додуше, постати нека врста употребљиве машине, али не и пуновредна личност. Важно је да он добије живо осећање за оно за шта је вредно залагати се. Он мора да научи како ће разумети оно што покреће људе, њихове илузије и патње!“ Човек, није усамљени Робинсон, већ социјално биће које мора делити одређене идеале у друштву и борити се за њих! Овај велики див науке је изразио свој пледоаје за отворену сарадњу свих облика научног сазнања и дисциплина у форми мултидисциплинарне сарадње и интегрисаних студија.

Савремени универзитет данас се налази у кризи и на раскршћу. Он је разапет између профитне утилитарне логике тржишта и корпорацијско-технократског духа и левијатанске моћи државе, која би да задржи моћ ауторитарне регулације, угрожавајући често аутономију универзитетског образовања. Стога ваља подсетити да је аутономија универзитета битна претпоставка стваралачког духа и рада ове институције и од виталног значаја како за развој науке тако и за демократизацију друштва. У вези с тим подсећамо не само на историјско искуство и поруке класика модерног система филозофије образовања (од Канта, Фихтеа, Шилера, Хумболта до Адорна), већ и на ставове савремених филозофа и социолога: Ј. Хабермаса, П. Бурдијеа и И. Волерстина. У вези са улогом универзитета у савременом друштву социолог Жан Циглер, између осталог, у својој студији „Промени свет“, поентира: „Универзитет је данас једно од последњих уточишта креативног мишљења. Стога се тај слободан простор мора очувати по сваку цену!“⁷

Своје разматрање неких аспеката Болоњске реформе образовања и потребе изграђивања јединства образовне и васпитне функције у систему савременог образовања, завршили бисмо поруком великог романијера Луиса Бронфилда: „Ако живот треба да има икакве чари и дражи, у њему треба да има борбе и стваралаштва!“ У тој борби, сваки човек у потрази за остварењем своје личне легенде, снагом свог ума и религијом добротинства свог срца – треба да помаже да свет буде мирно место за стваралаштво и самопотврђивање, лепши дом за све народе света, а људи бољи, слободни и срећни. Ако је „образовање најбоља политика будућности“ (Ниче), онда оно треба да обезбеди јачање како когнитивних способности тако и етичке самосвести личности; речју – да човечанство оспособи да преузме одговорност за одрживи и хумани развој.

ЛИТЕРАТУРА

- Вирилио, Пол. *Информатичка бомба*. Нови Сад: Светови, 2000.
 Lisman, K. P. *Teorija neobrazovanosti – zablude društva znanja*. Већ, 2006.
 Кулић, Мишо, прир. *Друштво знања и процес трансформације филозофских и друштвено-хуманистичких наука*. Пале: Универзитет

⁷ Žan Cigler, „Promeni svet – zašto moramo da srušimo nehumani svetski poredak“, Laguna, Beograd, 2017, str.

- у Источном Сарајеву – Филозофски факултет, 2021.
- Milislavljević, Vladimir. *Sredstva za nepoznate ciljeve – studije o nauci i univerzitetu*. Beograd: Srpsko filozofsko društvo, 2022.
- Митровић, Љубиша Р. „Вирус неолиберализма у реформама образовања на платформи болоњске декларације“. *Нова српска политичка мисао*, 2009. Доступно на: <http://www.nspm.rs/kulturna-politika/virus-neoliberalizma-i-obrazovanje-na-platformi-bolonjske-deklaracije.html>
- Митровић, Љубиша Р. *Универзитет и друштвене промене. Социолошки огледи*. Врање: Учитељски факултет у Врању, 2012.
- Orvel, Džordž. *1984*. Beograd: Liberto, 2004.
- Uzelac, Milan. *Priče iz Bolonjske šume*. Vršac, 2009.
- Cigler, Žan. *Promeni svet – zašto moramo da srušimo nehumani svetski poredak?* Beograd: Laguna, 2017.

MODERN EDUCATION BETWEEN GLOBALIZATION AND DEHUMANIZATION

Abstract

In this paper, the author analyzes the causes and consequences of globalization and digitalization of education, pointing out the positive effects of these processes on the modernization, quality and efficiency of education in modern times, but also the increasingly dangerous tendency of the split between education and upbringing, i.e. dehumanization of education, as a phenomenon of a kind of educational pathology of education and one-dimensional development of personality.

The basic hypothesis that the author explains and varies in the paper is the tragic dichotomy and paradox of our civilization – between the hyper-technological progress and social underdevelopment (M. Castells), i.e. between the rise of the new educational technologies and the digitalization of education and pedagogical-humanistic underdevelopment (decline and deficit). The author sociologically argues this hypothesis about the digital limitations of the new educational technologies by analyzing various forms of education, upbringing, and social and personal pathology. He points out that the increasing networking, globalization and digitalization of education do not automatically lead to greater educational socialization of individuals, their social integration. The focus of his analysis is on the negative effects of digital didactics on the socialization of young people and the development of their personality. The author points out that, despite the rise of social networks, the new Internet generation is more of an aggregate than a homogeneous social group, or rather a “lonely bunch” (D. Riesman), in a technologically highly networked contemporary society. In his considerations, the author deals with the consequences of the “production” of the professional idiots, new Robinsons and atomized monads in the form of homo digitalis, selfish individualities

in the emerging information-networked society, reduced sociability and empathy, which the Italian philosopher Diego Fusara calls a socially contactless society.

Key words: Bologna reform, globalization of education, digital didactics, the split between the educational and upbringing processes, dehumanization of education.Ниче)

ГЕОГРАФСКИ АСПЕКТИ ПРОЦЕСА ИНТЕГРАЦИЈЕ И ДЕЗИНТЕГРАЦИЈЕ НА ПРОСТОРУ ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ

Резиме

Геополитички развој Југоисточне Европе кроз историју су чешће обележавали деструктивни наспрам интегративних процеса. У раду се идентификују фактори који условљавају процесе интеграција и дезинтеграција и објашњава њихов утицај кроз динамику промене политичке карте овог дела Европе. С обзиром на сложен процес формирања модерних држава и промене њихових међусобних односа и интереса, стварање различитих облика политичке сарадње представљало је политички изазов. Осим историјског осврта, разматрају се улога савремених процеса интеграција, позитивни резултати регионалног зближавања и потенцијали за остваривање даљег социоекономског напретка регије.

Кључне речи: Југоисточна Европа, регионалне интеграције, дезинтеграциони процеси, балканизација, Европска унија.

УВОД

Југоисточна Европа има функцију копненог моста између Европе и Мале Азије, али и на почетку XXI века представља најслабије интрарегионално и интеррегионално повезан простор Европе. Процеси интеграције и дезинтеграције у Југоисточној Европи одвијају се истовремено, паралелно и једни наспрам других, чиме се међусобно условљавају и чине овај део Европе најнестабилнијим. Демографска структура регије, оличена у етно-конфесионалном мозаику, уз буран историјски развој, представља добру подлогу за стално присутне дезинтеграционе процесе. Они су кроз историју успоравали или спречавали процесе интегрисања како самих држава тако и целе регије са суседним регијама, Европом и Азијом.

Предмет рада су интегративно-дезинтегративни фактори и њихов утицај на мењање политичке карте и формирање различитих облика међудржавне сарадње од краја XIX века до модерног доба. Простор Југоисточне Европе је „географски, историјски и цивилизацијски предодређен за интеграционе и дезинтеграционе токове различитог карактера и димензија. То је његова географска и историјска реалност, његово прикривено својство, чињеница прошлости и садашњости“ (Радовановић М, 1989). Због доминације дезинтеграција и бурног

¹ aleksandar.kovjanic@gef.bg.ac.rs

² vojislav.dedjanski@gef.bg.ac.rs

историјског развоја за Југоисточну Европу се везује појам балканизације који има негативно значење. Он представља израз процеса сталног политичко-територијалног дељења, уситњавања, међудржавне и етничке нетрпељивости, територијалних претензија, етно-конфесионалне измешаности, расцепканости, културно-језичке сличности, идентитетских оспоравања и сукобљавања, уз умешаност и доминацију страних фактора (Деспотовић, 2010, Степић, 2001, Митровић, 2006, Грчић, 2014).

Под Југоисточном Европом подразумева се шири простор Балканског полуострва. У политичким границама Југоисточној Европи припадају: Србија, Црна Гора, Босна и Херцеговина, Хрватска, Македонија, Бугарска, Румунија, Албанија, Грчка, Словенија, Турска (европски део) и Молдавија. Међутим, у стручној литератури не постоји јединствена и општеприхваћена регионална подела Европе, па тако нема ни идентичног дефинисања територијалног оквира Југоисточне Европе.³ Често се изостављају Словенија, Грчка, Турска или Молдавија.⁴ Због политичке, историјске, културне и економске повезаности ове државе су у раду посматране као део Југоисточне Европе.

ФАКТОРИ ПРОЦЕСА ИНТЕГРАЦИЈЕ И ДЕЗИНТЕГРАЦИЈЕ

На потенцијалну интеграцију или дезинтеграцију географског простора утичу разни природни и антропогени фактори. У зависности од датих геополитичких околности исти фактори могу имати двојак утицај. На простору Југоисточне Европе незадовољавајући ниво регионалне интегрисаности кроз историју резултат је синтезе сложених физичкогеографских услова и комплексне унутрашње и спољашње геополитичке и антропогене структуре (праћене углавном неповољним, наслеђеним условима) и ниског степена валоризације расположивих потенцијала (Стојановић, 2001, Тодоровић, Стојановић, 2005). Међу кључним интегративно-дезинтегративним факторима овог дела Европе издвајају се: географска средина, геостратешки положај, културне разлике, етничка и религијска хетерогеност, границе и саобраћајнице.

Географска средина

Процеси интеграције и дезинтеграције имају основу у природи регије. Развој културног и политичког живота на Балкану стоји у вези са особинама „отворености“ и „затворености“ географске средине. Јован Цвијић је издвојио „особине спајања и прожимања“ и њима противне особине „изоловања и одвајања“ Балканског полуострва, које су детерминисане прелазним евроазијским положајем и особинама реље-

³ После 1991. разматрана су нова регионална реструктурирања овог дела Европе. До распада СФР Југославије највећи део овог простора сврставан је у Јужну Европу (Југославија, Албанија, Грчка и Бугарска). Румунија се сврставала у Средњу или Источну Европу, а Молдавија је, као део СССР-а, била у Источној Европи.

⁴ Молдавија је добила чланство у Процесу за сарадњу држава Југоисточне Европе, због чега се сматра делом регије, али је с географског становишта њено убрајање у државе регије упитно.

фа. Рељеф регије чини комбинација долина и планина у континенталном и полуострва и острва у приморском делу. Особине спајања и прожимања проистичу из евроазијских културних особина и постојања уздужних и попречних долинских праваца којима се одвијала комуникација. Са друге стране, због баријерног карактера Динарских, Балканских, Родопских и Пиндских планина и раздробљености рељефа у жупе изражене су особине изоловања и одвајања. Рељефна специфичност регије је таква да је она више отворена за спољашње контакте (према суседним областима), док је највећи део регије слабо повезан изнутра, јер је изградња комуникација због сложене топографије била отежавајућа. Из тог разлога се у планинским изолованим областима налазе историјска језгра балканских држава. Одатле су вековима полазиле метанастазичке миграционе струје према котлинским, долинским, низијским и жупним областима (Свијић, 2011). Изолованост у планинским крајевима и метанастазичке струје значајно су утицале на етничке, културне и геополитичке процесе у регији (политичко територијалну уситњеност и етничку, конфесионалну и културну мозаичност), који су се манифестовали током XIX и XX века кроз сталне процесе дезинтеграције и интеграције (Грчић, 2014).

Геостратешки положај

Југоисточна Европа представља геостратешки изузетно важан простор, као незаобилазни транзитни правац у повезивању Европе са североисточном Африком, Блиским и Средњим истоком. Због тога је регија била предмет подела интересних зона и полигон за одмеравање односа снага у регионалним и глобалним размерама (Бојовић, 2008). Геостратешки положај Југоисточне Европе одликује се контактима и прожимањима различитих интереса локалних, регионалних и глобалних фактора који су повезани заједничким интересима и циљевима (Сретенковић, 2010). Међутим, геополитичка позиција регије се често мењала, јер је зависила од промена у ближем или даљем окружењу у ком су били полови светске политичке моћи (Стојановић, 2001). Нагли поремећаји односа снага током XIX и XX века који су доносили интензивне, временски краткотрајне, по последицама далекосежне промене, узрок су честих промена граница. Таква геополитичка реалност искључује могућност постојања великих држава. Упркос томе, великодржавни пројекти и даље „живе“ у одређеним научним и политичким круговима.

Културне сличности и разлике

Културне сличности и разлике настале су као последица преплитања европских и ваневропских утицаја у готово свим историјским епохама. Током претходна два миленијума регија је готово непрестано била део „велике цивилизацијске границе“ или лимитрофне зоне између Западног и Источног римског царства, касније западног и источног хришћанства, па хришћанства и ислама. Истовремено је имала

периферни карактер (крајине, границе), али и епитет моста између западних, римских, германских и источних, турских и исламских утицаја, као и утицаја Медитерана са југа и северних, словенских, руских утицаја (Грчић, 2014). Етно-конфесионални, језички и политички мозаик постепено се профилисао као вишевековна синтеза цивилизацијских утицаја с истока, севера или запада из чега је изникла специфична „култура раскршћа“ или конгломерат одломака разних култура. Јован Цвијић је издвојио пет културних зона: централно-европска култура, култура романске и латинске цивилизације, зона патријархалног режима, преиначена византијска или стара балканска култура, оријентална или исламска култура (Свијић, 2011). Културне разлике (с једне стране) представљају богатство регије, али се врло често инструментализују и на основу њих се стварају политички пројекти који, уместо јединства, доприносе поделама и сукобима међу народима.

Религија

Југоисточна Европа је контактна зона у којој се сусрећу и преплићу православље, католицизам и ислам, што је њихов крајњи просторни домет, периферија и зона интереса (Степић, 2001). Религија је имала интегративну улогу у процесу формирања балканских народа, очувања националне свести и важног фактора настанка националних држава, што је посебно важило за православне балканске народе⁵ (Јевтић, 1997). Док православље и католицизам немају ту моћ у модерном времену, ислам је остао снажан интегративни фактор муслиманских народа, без обзира на националне, језичке и обичајне разлике и територијалну раздвојеност (Степић, 2001). Међутим, религија је осим на јачање кохезије, непосредно и посредно утицала на разградњу етничких заједница (етничку дивергентност), сукобе и отежано политичко-територијално интегрисање и тако допринела да овај простор постане један од најнестабилнијих у Европи и свету (Јевтић, 1997, Деспотовић, 2010, Бојовић, 2008).

Етничка хетерогеност

Етнички мозаик Југоисточне Европе чине заједнице различите бројности, распрострањености, територијалне компактности, хомогености, положаја, националне свести и кохезије. Савремене просторне контуре простирања етничких група и квалитативно-квантитативни етнички склоп резултат су реализација геополитичких идеја, присилних и добровољних миграција, асимилација, (насилних) демографских губитака, проверавања, етноинжењеринга, националне и верске мимикрије и идеолошких сукобљавања. Етничка дивергенција одвијала се услед директне присиле, економских подстицаја, култур-

⁵ На примеру Цинцара се показало супротно. Услед непостојања компактне етничке територије, прихватили су језик средине и асимилovali се у друге православне народе. Уместо националне интеграције, Цинцари су се међусобно сукобљавали борећи се за различите националне идеје.

них процеса, верске припадности⁶ и споља подстакнутим механизмом политичко-идеолошког „етноинжењеринга“ (Грчић, 2005, Степић, 2001). Један од кључних феномена и суштина балканизације јесте политичко-територијално обједињавање простора који етничке заједнице сматрају својим. Као последица сложеног историјског развоја присутна је некомпатибилност државних и административно-политичких територија и граница у односу на етноконфесионалне и историјске територије и границе (Степић, 2001). Националне мањине су неретко имале подршку у земљи матици у настојањима да се сепарацијом интегришу са њом, посебно у случају кад су се налазиле у пограничном делу према матици (Степић, 2001, Деђански, 2012). Због тога у готово свим државама постоје политички покрети који баштине идеје о ревизијама успостављених граница, при чему по потреби комбинују историјски и етнички критеријум.

Границе

Југоисточна Европа се у прошлости одликовала изузетно слабом транспарентношћу државних граница, углавном због затегнутих односа међу суседима. Границе су представљале озбиљну препреку за интензивирање регионалног развоја и интеррегионалног и екстра-регионалног повезивања. То је добрим делом узроковало спорији економски развој или стагнацију (Грчић, Раткај, 2003, Тодоровић, Стојановић, 2005). Уласком ових држава у процес евроинтеграција или и у саму Европску унију и Шенген-зону, баријерна улога граница се постепено смањивала, чиме је створен предуслов за бржи развој и интеграцију регије.

Саобраћајнице

Изузев политичких настојања, један од најзначајнијих фактора интегрисања овог макрорегиона, његовог развоја и стабилности била је и остала саобраћајна повезаност. Насупрот мрежи државних граница, саобраћајна мрежа има ефекат спајања и прожимања, интегрисања и организовања (Грчић, Раткај, 2003). Међутим, изградња комуникација кроз историју је била отежана захваљујући рељефу, а делом због вековног положаја највећег дела регије на периферијама великих држава. Слабо развијена саобраћајна мрежа унутар самих држава, посредно је доприносила јачању центрифугалних сила и регионализама, што је у комбинацији са осталим дезинтеграционим факторима водило ка сепаратизму (Степић, 2001). Југоисточна Европа још увек се одликује недовољним нивоом интрарегионалне и интеррегионалне саобраћајне повезаности, али је интензивније развијање саобраћајне мреже у претходне две деценије повољан знак и предуслов привредне и политичке интеграције.

⁶ Најбољи пример су припадници православних народа који су губљењем православне вере (исламизацијом у Отоманској империји или покатоличавањем и унијаћењем у Хабсбуршкој монархији) уједно губили етничку свест и почели се другачије етнички опредељивати.

ИНТЕГРАЦИОНО-ДЕЗИНТЕГРАЦИОНИ ПРОЦЕСИ И
ТЕРИТОРИЈАЛИЗАЦИЈА ПРОЦЕСА БАЛКАНИЗАЦИЈЕ

Простор Југоисточне Европе је све до формирања првих националних држава 1878. године (изузев Грчке) био у саставу великих „транснационалних система“, Аустро-Угарске монархије, Отоманског и Руског царства. Жариште историјских дешавања крајем XIX века било је у Отоманском царству, где су се потчињени народи борили за независност. Упоредо са националним пројектима, развила се идеја о стварању заједничке државе јужнословенских народа.⁷ Први покушаји ближе сарадње у остваривању ових циљева представљали су ослободилачки савези. На иницијативу кнеза Михаила формиран је војни савез 1866-1867. године у који су биле укључене Србија, Црна Гора, Румунија и Грчка (једина имала пуну независност). Ове иницијативе остале су у плановима, јер су биле обустављене након убиства кнеза Михаила 1867. године (Lopandić, Kronja, 2010).

Недуго затим, после Руско-турских ратова 1877-1878. године мења се политичка карта Југоисточне Европе. Независност и територијално проширење 1878. одлукама Берлинског конгреса стичу Србија, Црна Гора и Румунија, а Бугарска аутономију (независност 1908. године). Међутим, територије новонасталих држава и Грчке нису у својим границама интегрисале све своје сународнике и историјске земље, што је узроковало наставак народноослободилачких борби. Почетком XX века настају нови покушаји успостављања савезништва, иако су се појавиле несугласице у односима балканских држава око поделе још неослобођене територије, посебно у случају Македоније⁸ (Сретеновић, 2010, Dedanski, 2012). Други балкански војни савез је осим формалног склапања био и конкретизован. Пред Први балкански рат 1912. године савез у циљу коначног ослобођења од Турака склопиле су Србија, Црна Гора, Грчка и Бугарска. Рат је завршен победом савезница 1913. године, њиховим територијалним ширењем⁹ и потискивањем Турака са готово читавог Балкана. Ови догађаји пружили су наду и јужнословенским народима у Аустро-Угарској да се могу у скорој будућности ослободити и створити своје националне државе или се интегрисати у једну јужнословенску државу.

⁷ Идеја југословенства настала је под утицајем просветитељских схватања и немачких романтичара, у складу са теоријом да народ пре свега чини заједнички језик (Dedanski, 2012).

⁸ На простору Македоније преклапали су се српски, грчки и бугарски интереси. Македонија је била етнички хетерогена територија са доминантним словенским становништвом (изузев на југу), које није било ни верски ни етнички хомогено и интегрисано, па је питање идентитета постало и етнодемографско и територијално. Српско-бугарски спор се односио на питање етничке блискости или разлика македонских Словена према Србима или Бугарима.

⁹ Аустро-Угарској и другим силама није одговарао излазак Србије на Јадранско море, па је њиховом заслугом формирана албанска држава на простору који су заузеле српска, црногорска и грчка војска.

Балкански парадокс потврђен је исте године, када по окончању рата избија Други балкански рат због експанзионистичких амбиција Бугарске према савезницима. Бугарска се убрзо нашла у непријатељском окружењу, јер је била у рату са свим суседима. Рат је завршен 1913. миром у Букурешту, после ког је Бугарска изгубила делове територија које су заузеле Румунија и Турска (Грчић, 2000, Степић, 2001).

Већ следеће, 1914. године, управо на тлу Југоисточне Европе избија Први светски рат. Рат је завршен 1918. године, а нова политичка карта се кројила на мировној конференцији у Версају 1919. године.¹⁰ Србији и Црној Гори прикључене су новоосвојене области на западу и северу које су припадале Аустро-Угарској, чиме је створена нова држава – Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (од 1929. Краљевина Југославија). Албанија је остала у истим границама. Румунија се проширила на рачун Аустро-Угарске и Русије, а Грчка на рачун Бугарске и Турске¹¹ (Грчић, 2000).

По завршетку Првог светског рата настаје процес новог војног, економског и политичког интегрисања и ширења сарадње на простору Југоисточне Европе. Од 1930. до 1933. године одржане су четири Балканске конференције, инспирисане новом праксом уједињења европских држава. На Првој балканској конференцији, одржаној у Делфима 1930. године, биле су први пут присутне све државе региона – Југославија, Грчка, Бугарска, Румунија, Албанија и Турска. Овим је показана формална спремност да се у циљу зближавања и сарадње држава и народа регије сви спорови решавају мирним путем. Скуп је резултирао првим мултилатералним споразумом. Усвојене су резолуције о привредном и интелектуалном зближавању, саобраћају и другим социјалним питањима. Теме Друге балканске конференције биле су интегрисања у сферама трговине, индустрије, поште, туризма и затражено је укидање виза за држављане регије. Тада је предложено формирање војног савеза који би онемогућио нови рат између држава регије и био противтежа јачању немачког и италијанског утицаја. Пакт Балканског споразума (Балкански пакт или Балканска антанта)¹² склопиле су 1934. године Југославија, Грчка, Румунија и Турска. Одсуство Бугарске и Албаније потврдило је постојећу подељеност међу државама¹³ (Lopandić, Kronja, 2010).

¹⁰ Утврђивање, верификовање, ратификовање граница трајало је све до 1924. године када је Ријечка држава прикључена Италији.

¹¹ Турска је после новог Грчко-турског рата повратила изгубљене територије од Грчке већ 1922. године.

¹² Претходно су 1921. године Југославија, Румунија и средњоевропска Чехословачка формирале војни савез назван Мала антанта, подржан од стране Француске.

¹³ Поред бројних нерешених спорова и међусобних ратова потпуно апсурдно делује да су Југославија и Бугарска 1937. године потписале „Пакт о вечном пријатељству“ (Lopandić, Kronja, 2010). Само четири године касније Бугарска је напала и окупирала део Југославије.

Упркос позитивним намерама, околности у Европи током 1930-их и избијање Другог светског рата 1939. године, нису ишли на руку регионалном помирењу и интеграцији. Балкански пакт се показао као нефункционалан, јер напад Италије на Грчку 1940. године није изазвао реакције других чланица, иако је узајамна помоћ била једна од главних начела (Lorandić, Kronja, 2010). До краја 1941. године цела Југоисточна Европа била је под окупацијом Немачке, Италије и њихових регионалних савезника. Међусобни рат уз огроман број жртава и злочине над цивилима доказали су да су у међуратном периоду процеси интегрисања и помирења остали само на папиру (Сретеновић, 2010). Народи регије били су суочени и са идеолошким поделама у сопственим редовима, које су додатно допринеле повећању броја жртава и послератној поларизацији друштва. Рат је окончан 1945, а нова политичка карта формирана је по одлукама Париске мировне конференције 1947. године. Југославија, Бугарска и Грчка добиле су извесно територијално проширење, а Румунија редуковање. Резултат рата на глобалном плану био је биполарни светски поредак, оличен у два противна војна, економска, политичка и идеолошка блока. Претходно је Југоисточна Европа на конференцији на Јалти 1945. подељена по интересним сферама формулом 2+2+2. Грчка и Турска припале су западној интересној сфери, Бугарска и Румунија у источној, а Југославија и Албанија су остале неутралне (Грчић, 2000). Југославија је у другој половини XX века имала водећи положај у регији. Успостављала је добре односе са државама оба блока и имала главну улогу у стварању и јачању Покрета несврстаних. Био је то јединствен случај у модерној историји да једна балканска држава има улогу субјекта на међународној сцени, а не објекта (Сретеновић, 2010).

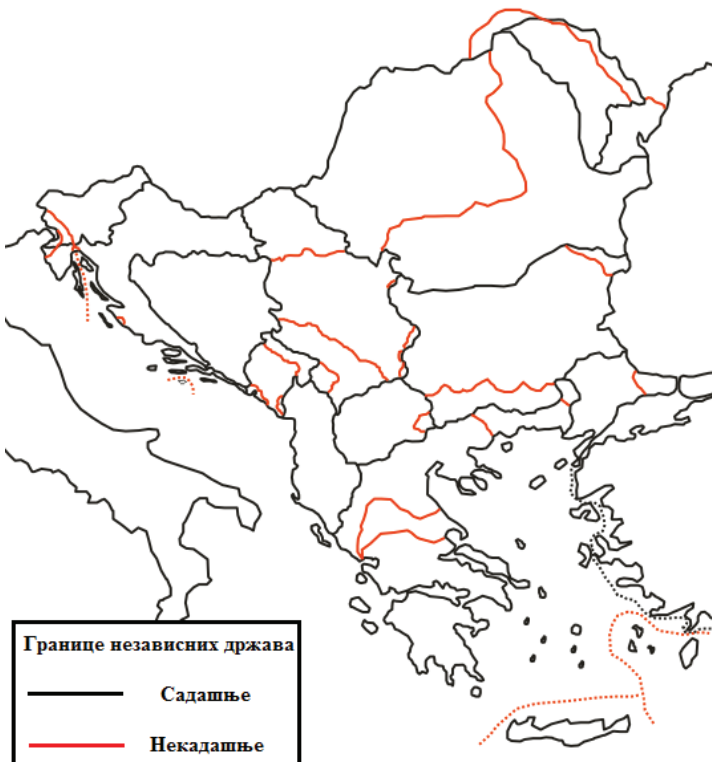
На регионалном плану, интеграционе процесе у Југоисточној Европи онемогућило је све веће заоштравање односа међу супротстављеним блоковима у периоду Хладног рата. Још крајем Другог светског рата и по његовом завршетку Југославија и Бугарска преговарају о формирању нове балканске конфедерације и потпуној војној, економској и политичкој интеграцији, али је реализација изостала услед блоковске подељености. После неуспеха ове идеје Југославија, Турска и Грчка формирају Други балкански савез (Балкански пакт), као врсту војног савеза. Међутим, он је постојао кратко (1953-1955) због сукоба Грчке и Турске око Кипра¹⁴ (Lorandić, Kronja, 2010). Прво послератно окупљање представника свих држава регије догодило се тек 1988. године, када се назирало пад комунизма и распад Источног блока, на Конференцији министара иностраних послова земаља Балкана у Београду (Lorandić, Kronja, 2010). Распадом СССР-а Варшавског пакта 1991. године, нестаје биполарна подела света и долази до поремећаја глобалне равнотеже снага, крупних политичких, економских и територијалних промена (Деспотовић, 2010). Овакав поремећај на глобалном нивоу није могао да заобиђе Југославију, која

¹⁴ Сукоб ове две земље 1974. Године могао је да доведе до раздора унутар НАТО-а коме су обе државе припадале. Због тога није дозвољен већи сукоб, а Кипар је подељен на грчки и турски део.

је била највећа, геостратешки најважнија и најкомплекснија држава регије. Она је имала „функцију тампон-зоне према продору комунизма на Медитеран и даље на запад у Европу. Падом биполаризма није било разлога за њено постојање, па ни за залагање светских сила да се таква држава не распадне“ (Степић, 2001). Дезинтеграциони процеси који су оптерећивали Југославију од самог настанка нису дугорочно могли да гарантују њену стабилност и не изазову реактивирање ранијих проблемских питања (Степић, 2001). Супротстављени интереси конститутивних народа и националних мањина, уз амбиције страних сила, лако су надјачали идеју јединства и раскинули слабе кохезионе везе (Deđanski, 2012). Током 1991. и 1992. године независност су прогласиле Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина и Македонија, а Србија и Црна Гора су се 1992. године удружиле у трећу, Савезну Републику Југославију. Македонија и Словенија (изузимајући краћи конфликт) издвојиле су се мирним путем, док је у Хрватској и БиХ све до 1995. године беснео рат. БиХ је подељена на два приближно једнака ентитета, Републику Српску и Федерацију БиХ. На Косову и Метохији крајем 1990-их побуна Албанаца, подржаних од стране западних великих сила, прераста у рат. После агресије НАТО-пакта на СР Југославију 1999. године, Косово је стављено под међународну управу, а 2008. године је једнострано прогласило независност.

Карта 1

Граничне линије држава од Берлинског конгреса до садашњости

Поред нових држава на тлу бивше Југославије, у Југоисточној Европи је распадом СССР-а 1991. године независност стекла Молдавија. Од проглашења независности јавиле су се сепаратистичке тежње у Гагаузији и Придњестровској области. Гагаузија је стекла аутономни статус, док је у ратном сукобу створена проруска Придњестровска област (Придњестровље или Транснистрија), која функционише као de-facto независна држава (Степић, 2001, Милошевић, 2011).

Епилог ратних сукоба током последње деценије XX века је политичко-географско уситњавање и културно-цивилизацијско поједностављивање мозаика Југоисточне Европе. Више од 2 милиона људи је расељено, због чега се степен етноконфесионалне хегемонизације у државама, ентитетима или одређеним деловима регије повећао. Распадом СФРЈ и СССР настале су државе са релативно малим бројем становника, мањом површином, тржиштима, економски недовољно развијене, слабије економске снаге и капацитета за самоодржив и самосталан економски развој.

САВРЕМЕНИ ПРОЦЕСИ И ЕВРОИНТЕГРАЦИЈЕ

Крај XX века обележило је вишедимензионално дезинтегрисање Југоисточне Европе, али се од почетка XXI века константно јављају нове иницијативе и облици мултилатералне регионалне сарадње. У складу са модерним интеграцијама сарадња постаје присутна у свим сферама живота, попут политике, економије, безбедности, културе, екологије, спорта итд. Зачетак савремених интеграционих процеса покренут је уз доста тешкоћа, често под иницијативом, па и притисцима спољних фактора, из разлога што јачање регионалних веза још увек успоравају и отежавају проблеми који су добрим делом наслеђени из XX века. Регија се више од две деценије налази у латентно мирној фази, али постоји реална бојазан јачања процеса дезинтеграције.

Међу главним ограничавајућим факторима интеграционих процеса у Југоисточној Европи истиче се проблем сепаратизма. Јавља се услед етничке хетерогености, углавном у пограничним подручјима. Изражене су сепаратистичке тежње Албанаца у Србији и Северној Македонији. Са становишта регионалне безбедности и интеграција, нерешен статус и дешавања у јужној српској покрајини, Косову и Метохији, представљају главну кризну тачку регије већ скоро 30 година.¹⁵ Проблем сепаратизма присутан је и у Молдавији, где Придњестровље од ескалације рата у Украјини 2022. године постаје потенцијално жариште. Истовремено, на Кипру влада врста замрзнутог конфликта између локалних Грка и Турака и њихових матица.

Питање статуса националних мањина, људских и мањинских права, употреба матерњег језика и писма осетљива је у многим др-

¹⁵ Косовски Албанци су једнострано прогласили независност 2008. године, али она до данас није призната од половине држава света. На овом примеру се огледа неусаглашеност држава Југоисточне Европе, јер је независност Косова признало седам држава (Албанија, Турска, Хрватска, Словенија, Црна Гора, Македонија, Бугарска), док га Грчка, Румунија и БиХ сматрају делом Србије.

жавама. Значајан удео националних мањина у укупном становништву имају Србија, Румунија, Молдавија, Бугарска, Македонија и Турска (пре свега у азијском делу). У Босни и Херцеговини три народа имају конститутивни статус,¹⁶ док у Црној Гори ниједан народ нема апсолутну већину. Питања националног идентитета, историјског наслеђа и лингвистичке посебности нарочито оптерећује билатералне односе Србије и Црне Горе, Румуније и Молдавије, Северне Македоније са Грчком и Бугарском.

Једно од отворених питања у односима већине бивших југословенских република представља утврђивање међудржавних граница. Гранични проблеми често се јављају на крајним секторима, али и на већим дистанцама, као дуж целог тока Дунава између Хрватске и Србије. Постоје гранични спорови који су од великог стратешког значаја (граница у Пиранском заливу између Словеније и Хрватске, на Превлаци између Хрватске и Црне Горе и дуж тока Дунава између Хрватске и Србије) (Ђукановић, 2009). Изузев Кипра, актуелни проблеми на релацији Грчке и Турске су егејска острва и граница на мору, где повремено долази до нарушавања суверенитета у територијалним водама.

Дезинтеграција Варшавског пакта омогућила је готово потпуно интегрисање овог простора под окриље НАТО пакта. У циљу потискивања руског утицаја у Југоисточној Европи, САД и НАТО су проширили интересну сферу и примили бивше чланице Варшавског пакта (Бугарску и Румунију) и бивше југословенске републике (Словенију, Хрватску, Северну Македонију и Црну Гору). Босна и Херцеговина претендује да постане део НАТО-а (у томе је спречава противљење Републике Српске), док Србија и Молдавија немају амбиције за чланством у том војном савезу. У оваквим околностима посебно је осетљив геополитички положај Србије, у којој је јак „антинатовски“ сентимент, при чему је окружена је државама НАТО пакта и има НАТО базу и припаднике на Косову и Метохији.

После глобалних промена с краја XX века, евроинтеграција и реинтеграција држава регије у друге међународне светске организације и процесе, представљале су кључни инструмент за бржи економски развој и политичку стабилизацију (Митровић, 2006). Европска унија је по окончању Хладног рата, као једна од бројних облика мегаинтеграције у свету, због економске снаге и политичког значаја добила главну улогу у процесу преуређења, модернизације и интеграције регије. Чланство у Европској унији има пет овдашњих држава. Грчка је прва држава регије која постаје њена чланица још 1981. године. Великим проширењем 2004. године чланица Европске уније постаје Словенија. Румунија и Бугарска се придружују 2007. године, а Хрватска 2013. године. Од почетка новог миленијума преостале државе Југоисточне Европе имале су једногласан став и као приоритетни политички циљ¹⁷ јасно дефинисале приближавање и пуноправно члан-

¹⁶ У Босни и Херцеговини је присутна перманентна криза у функционисању државе и на унутрашњем и спољашњем плану. Ниједна од три стране (три конститутивна народа) није у потпуности задовољна државним уређењем и статусом у оквиру државе.

¹⁷ Изузев Молдавије, која је касније од других држава ушла у процес евроинтеграција,

ство у Европској унији (Todorović, 2003). Како би испуниле захтеве и постале пуноправне чланице, суочиле су са обавезом да се реформишу, предузму корените економске и политичке трансформације и постану стабилне демократске државе либералне тржишне економије (Moldovanu, 2005). Економска и политичка интеграција преосталих држава регије у Европску унију, у циљу стварања компактне просторне целине, изгледала је као неминован и неповратан процес. Међутим, услед економске и мигрантске кризе које су захватиле Европску унију, смањен је ентузијазам код политичких субјеката и у јавном мњењу и по питању даљег проширивања, односно примања нових држава у чланство. Из тог разлога, али и због услова које државе кандидати треба да испуне, не може се предвидети када ће цела регија бити интегрисана у Европској унији.

Европска унија и у предприступном процесу спроводи политику ширења европских вредности и реформисања потенцијалних чланица уз помоћ низа институција, организација, иницијатива и фондација. Оне надгледају одвијање процеса демократизације, у циљу економског развоја, политичке и економске стабилности и помажу транснационалну и трансрегионалну сарадњу (Грчић, Раткај, 2003). Под утицајима Европске уније, државе Југоисточне Европе почеле су да сарађују у оквиру бројних организација и иницијатива: Процес сарадње у Југоисточној Европи, Централноевропски уговор о слободној трговини, Иницијатива за сарадњу у Југоисточној Европи, Организација за црноморску економску сарадњу, Централноевропска иницијатива, Процес дунавске сарадње, Јадранско-јонска иницијатива итд. (Шабић, Вујадиновић, 2014).

Посебан облик мезорегионалних интеграција, подржан од стране Европске уније, представљају еврорегиони. У питању су трансгранични региони, у оквиру којих државне границе губе функцију баријера, због намере да погранична подручја постану „мост повезивања“ суседних држава. Слободним кретањем радне снаге, капитала и ширењем културних утицаја стварају се услови за њихов бржи развој и чвршће међудржавно повезивање. Регије Југоисточне Европе улазе у састав 17 трансграничних региона (Тодоровић и др., 2004, Грчић, Раткај, 2003). Међутим, после више од две деценије постојања, еврорегиони у пракси нису значајно допринели стимулацији развоја у пограничним регијама, већ су остали формалне асоцијације.

У другој деценији XXI века као све активнији спољнополитички и економски партнер истиче се Кина. У оквиру иницијативе Појас и пут, Кина је делимично повезала државе регије. Кинеско присуство огледа се у стратешком улагању у саобраћајну и енергетску инфраструктуру и индустрију (Stojanović Višić i dr., 2023). Поред поменутих спољних фактора, Србија, Северна Македонија и Албанија самостално су 2021. године успоставиле иницијативу Отворени Балкан, у циљу слободног кретања људи, услуга и капитала, јачања економске сарадње и политичких веза. Интересовање за приступањем овој иницијативи показале су Црна Гора и Босна и Херцеговина (Subotić,

2023). Ефекти иницијативе моћи ће да се сагледају у наредном периоду, али се већ само покретање иницијативе истиче као позитиван пример регионалне сарадње, због проблема који оптерећују односе држава чланица.

Побољшање политичких односа по правилу се позитивно одражава на квалитет економских односа и трговинску сарадњу међу државама. Поређење интеграционо-дезинтеграционих процеса са економским кретањима јасно указује да постоји корелација између економског просперитета и интеграционих процеса на једној и рецесије и дезинтеграције на другој страни (Воџић Миљковић, 2013, Тодоровић, 2003). Трговинска сарадња у Југоисточној Европи интензивирана је нарочито у периоду после 2000. године, када су обновљене многе економске везе, а спољнотрговинска размена је бележила константан растући тренд. Такође, Европска унија се у односима са свим државама регије издваја као главни спољнотрговински партнер (Воџић Миљковић, 2013, Воџић, 2015).

Позитивни ефекти отварања граница не могу бити реализовани без синхронизованог развоја саобраћаја и координације држава у регији. Југоисточну Европу одликује незадовољавајући степен валоризације свих саобраћајних потенцијала, што је један од фактора који су неповољно утицали (и још увек утичу) на интеграцију регије, упркос повољном саобраћајном положају (Грчић, Раќај, 2003, Воџић, 2015, Тодоровић, Стојановић, 2005). Слабија саобраћајна мрежа и повезаност са тржиштима директно се одражава на изостанак страних инвестиција. У циљу бржег развоја и ублажавања регионалних диспаритета, Европска унија је 1990-их година дефинисала десет паневропских саобраћајних коридора. Они треба да буду основа међурегионалног, унутаррегионалног и трансграничног интеграционог процеса у централном, јужном и источном делу Европе. Од укупног броја коридора чак седам води кроз државе Југоисточне Европе. Саобраћајну кичму представљају коридори VII (ток Дунава) и X (Салцбург-Солун) са четири споредна крака (Стојановић, Тодоровић, 2002). Мрежа ауто-путева је увелико изграђена на одређеним деоницама споменутих путних праваца, пре свега у равничарским и долињским правцима. Међутим, у брдско-планинским деловима регије многи сектори су у процесу изградње или тек у плану. У саобраћајном повезивању са остатком Европе посебно заостају Босна и Херцеговина, Црна Гора и Албанија. Уз постојећу политичку нестабилност и висок степен корупције, незадовољавајућа саобраћајна инфраструктура један је од разлога знатно слабијег улагања страних инвеститора у ове државе. За разлику од Европске уније, Кина се као инвеститор више фокусира на улагање у морске луке и железничке правце.

ЗАКЉУЧАК

Југоисточна Европа и у XXI веку представља политички релативно нестабилно подручје. За свега 150 година прешла је дуг и комплексан пут развоја од вишевековне потчињености великим цар-

ствима до стварања конгломерата независних држава и делимичне интеграције у једну европску наднационалну унију. Остваривање савремених интеграционих процеса суочено је са бројним географски (рељеф и геостратешки положај) и историјски утемељеним, унутрашњим (националним и верским) и спољашњим (геополитичким) ограничењима и противречностима. У циљу осигуравања стабилног положаја, државе и народи регије треба да сагледају заједничке интересе, покажу вољу за успостављање искрене сарадње и прихватање функционалних решења која би у одређеној мери задовољила националне интересе сваке од страна.

Историја је показала да државе регије морају своју политику да прилагођавати околностима у светској политици. Због тога ће геополитички и економски положај зависити и од сарадње са регијама и државама у непосредном окружењу, регионалним и глобалним асоцијацијама и светским силама. Међутим, у околностима постојања снажног утицаја Европске уније и НАТО-а, економског и политичког јачања Кине и ширења политичког утицаја Русије, која се враћа на светску сцену, биће тешко очувати геополитичку и економску стабилност. Такође, Турска ће представљати све значајнији фактор економског развоја и стабилности у овом делу Европе због утицаја међу муслиманима у државама регије, економске и политичке моћи и демографске експанзије.

Будући процеси интеграција и дезинтеграција зависиће и од способности држава регије да максимално искористе геопросторне, културне и економске предности. Само уз отворену сарадњу на свим пољима регија ће имати могућност да се постепено трансформише од конфликтне зоне у регију која је озбиљно посвећена развоју економије и изврши метафорички прелаз из „балканизације“ у „дебалканизацију“.

ЛИТЕРАТУРА

- Božić Miljković, I. (2013). Economic and Political Dialogue on Balkan - Necessity, Obstacles and Perspectives. *Facta Universitatis, series Philosophy, Sociology, Psychology and History*, vol. 12, no. 1.
- Božić, M. (2015). Regionalna saradnja na Balkanu – ekonomski razvoj i strukturne promene. *Balkanske sinteze*, sv 1, 9-27.
- Бојовић, Б. (2008). Византија–Балкан–Европа. Од универзалног до националног. Од националне до супранационалне Европе. Сажетак предавања, Париз.
- Грчић, М. (2000). Политичка географија. Географски факултет, Београд.
- Грчић, М. (2002). Геополитичке детерминанте међуетничких односа на Балкану. Зборник радова Географског факултета, св. L.
- Грчић, М., Раткај, И. (2003). Еврорегиони и еврокоридори као фактори интеграције земаља Југоисточне Европе са Европском Унијом. Зборник радова Географског факултета, св. LI.

- Грчић, М. (2005). Балкан као културни субконтинент Европе. Гласник Српског географског друштва, св. LXXXV, бр.1.
- Грчић, М. (2008). Цвијићева перцепција географског положаја Србије. Гласник Српског географског друштва, св. LXXXVIII, бр.2.
- Грчић, М. (2014). Географија култура и цивилизација. Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Deđanski, S. (2012). Zapadni Balkan između političkih i ekonomskih integracija i unutrašnjih dezintegracija. Megatrend revija, vol. 9, бр. 4.
- Деспотовић, Љ. (2010). Обележја геополитичког положаја Србије и српских земаља у контексту актуелних процеса балканизације. Социолошки преглед, vol. XLIV, no.4.
- Ђукановић, D. (2009). FPN Godišnjak 2009. Fakultet političkih nauka, Beograd.
- Jevtić, M. (1997). Pravoslavlje kao faktor integracije i dezintegracije na Balkanu. TEME – časopis za društvenu teoriju i praksu. br. 1-2, god. XX
- Kronja, J., Lopandić, D. (2012). Regionalna saradnja u Jugoistočnoj Evropi i evropske integracije – u potrazi za neophodnom komplementarnošću. Rad za diskusiju na stručnoj raspravi "Regionalna saradnja i evropske integracije", Beograd.
- Lopandić, D., Kronja, J. (2010). Regionalne inicijative i multilateralne saradnje na Balkanu, Evropski pokret u Srbiji, Beograd.
- Митровић, Љ. (2006). Геополитички и социолошки аспекти транзиције једног регионалног простора: од Балкана ка Југоисточној Европи, Српска политичка мисао бр. 1-2, год. 13, vol. 16.
- Милошевић, З. (2011). Србија, придруживање Европској унији и источна политика (неких) нових чланица Европске уније. Политичка ревија, бр. 2, год (XXIII) X, vol 28.
- Moldovanu, M (2005). Nove dimenzije saradnje Centralne i Jugoistočne Evrope u kontekstu procesa otvaranja Evropske unije u regionalnim i globalnim razmerama. Megatrend revija, vol. 2 бр. 2.
- Радовановић, М. (1998). Десрбизација и албанизација косовско-метохијске старе Србије, Архив за правне и друштвене науке, књ. LIV, бр. 3, Београд.
- Сретеновић, М. (2010). Геополитички положај Западног Балкана. Војно дело.
- Степић, М. (2001). У вртлогу балканизације. Политичко-географски положај и фрагментираност српских земаља. Јавно предузеће Службени лист СРЈ, Институт за геополитичке студије, Београд.
- Степић, М. (2010). Геополитичност ширења Европске уније и положај Србије. Српска политичка мисао бр. 1, год 17, vol 27.
- Стојановић, Б. (2001). Основни географски елементи међурегионалног повезивања у Југоисточној Европи. XIV конгрес географа Југославије, Српско географско друштво, Београд.

- Stojanović, B., Todorović, M. (2002). Dunavsko – moravski koridor kao osnovni element unutarregionalnog povezivanja u Jugoistočnu Evropu. Regionalni razvoj i demografski tokovi balkanskih zemalja, br. 7.
- Stojanović Višić, B., Jelisavac Trošić, S., & Simić, M. (2023). Razvoj inicijative "Pojas i put" u Srbiji. *Ekonomika preduzeća*, 71(3-4), 230-242.
- Subotić, M. (2023). Privlačenjem do odvratanja - problemi i mogućnosti zapadnobalkanskih država. *Srpska politička misao*, 82(4), 347-369.
- Todorović, M. (2003). Apsurdi integracije I dezintegracije balkanskih zemalja. Regionalni razvoj i demografski tokovi balkanskih zemalja, br. 8.
- Тодоровић, М., Тошић, Б., Стојановић, Б. (2004). Србија, еврорегиони и европске интеграције. Српска академија наука и уметности, Географски институт "Јован Цвијић", Београд.
- Тодоровић, М., Стојановић, Б. (2005). Глобализација и регионализација – детерминанте трансформације и процеса интеграције геопростора. Гласник Српског географског друштва, свеска LXXXV, бр. 1.
- Свијић, Ј., (2011). Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje. MARSO, Beograd.
- Шабић, Д., Вујадиновић, С. (2014). Регионална географија Европе. Универзитет у Београду – Географски факултет, Београд.
- Шутовић, М. (2006). Косовизација Србије и Југославије. Зборник радова Филозофског факултета, бр. XXXVI.

GEOGRAPHICAL ASPECTS OF INTEGRATION AND DISINTEGRATION PROCESSES IN THE SOUTHEASTERN EUROPE REGION

Summary

The geopolitical development of Southeastern Europe throughout history has been more frequently marked by destructive rather than integrative processes. This paper identifies the factors influencing integration and disintegration processes and explains their impact through the dynamics of changes in the political map of this part of Europe. Given the complex process of forming modern states and the evolution of their mutual relations and interests, creating various forms of political cooperation has posed a significant political challenge. In addition to a historical perspective, the study examines the role of contemporary integration processes, the positive outcomes of regional rapprochement, and the potential for further socioeconomic progress in the region.

Key words: Southeastern Europe, regional integrations, disintegration processes, Balkanization, European Union.

**DUALNO OBRAZOVANJE U VISOKOM ŠKOLSTVU:
OD IDEJE DO REALIZACIJE
(ASPEKTI PRIMENE NA DEPARTMANU ZA
KOMUNIKOLOGIJU I NOVINARSTVO FILOZOFSKOG
FAKULTETA U NIŠU)**

Rezime

Dualno obrazovanje kao koncept utemeljen u okviru tehničkih nauka neophodno je graditi i u društveno-humanističkoj naučnoj oblasti. Profesionalni novinari i komunikolozi trebalo bi da budu čuvari javnog interesa, a novinarstvo potpora za razvoj demokratskog društva i transparentne politike. To zahteva odgovornog, profesionalno osposobljenog mediologa, vođenog etičkim principima, sa multidisciplinarnim znanjem sa Fakulteta, ali i iskustvom koje se stiče u redakcijama medija i reporterskim radom sa mesta dešavanja. Neraskidivu vezu obrazovanja i mediološke prakse treba učvrstiti i unaprediti, saglasno Zakonu. U radu je napravljena distinkcija značenja između dualnog obrazovanja, stručne prakse i volonterskog rada. Uz opšte naučne metode: analiza, sinteza, indukcija, dedukcija, komparacija, sačinjen je teorijski okvir rada sa uporednom analizom inostrane prakse, kao i sa istorijskim okvirom u istraživanom predmetnom domenu. Osnovnim ciljem rada – ispitivanjem stavova studenata komunikologije i novinarstva Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu utvrđeno je da je većina ispitanih studenata voljna da se aspekti dualnog obrazovanja primene na ovoj Katedri, kao i u uopšte u domenu visokog obrazovanja.

Ključne reči: dualno obrazovanje, mediologija, studenti, mediji, visokoškolske ustanove.

UVODNA RAZMATRANJA

Podemo li od same definicije reči „obrazovanje“, koje možemo odrediti kao proces institucionalnog prenošenja akumuliranog znanja, vrednosti i veština posredstvom škole, uvidećemo da je nemoguće govoriti o obrazovanju, a da se ne pomene i sticanje veština kroz praktičnu delatnost. Sami počeci institucionalnog školstva datiraju od prvih decenija XIX veka, kada je u Evropi i SAD uspostavljen sistem osnovnih škola. Ovaj sistem stvoren je sa ciljem standardizacije učenja, vaspitanja dece i konstituisanja *društva znanja*. Pored toga što se institucionalno obrazovanje zasniva na usvajanju niza konvencija, kulturnih i društvenih normi, razvijanju moralnosti, ono se ogleda i u podsticanju pojedinca da razvije veštine i sposobnosti prema sopstvenim afinitetima, kako bi se afirmisao kao ličnost u društvenoj zajednici. Posredstvom obrazovnog sistema pojedinac gradi svoj identitet, ali

¹ milan.dojchinovic@gmail.com

stiče i društveni ugled afirmacijom u zajednici. Rečju, škola jača socijalnu integraciju pojedinca i uvodi mlade naraštaje u „odrasle okvire“.

„Iskustvo i frustracije su nerazdvojni pratioci obrazovanja. Oni se odnose na mnoge elemente – fizičke (fizičko vaspitanje), društvene (odnos sa drugima), mentalne (pamćenje, rasuđivanje), moralne (vrednosti, moral, religija) – i obuhvataju čitav proces obrazovanja jer, u poređenju sa životinjskim svetom, obrazovanje ljudske vrste dotiče često i područje životne nade i očekivanja.“ (Gone, 1998: 20)

Pored toga što je škola važna za razvoj identiteta, socijalnu integraciju i, uopšteno, za mentalni i duhovni razvoj individue, ona je značajna i za stvaranje radne navike kod đaka i studenata. Prema *konfliktnoj teoriji o obrazovanju*, koja školu percipira kao ideološki državni aparat, u školi se deca pripremaju za profesionalne uloge na tržištu rada. Autoritarna struktura edukatora slična je birokratskoj strukturi u firmama, a u obe se vrednuju osobine kao što su: marljivost, poslušnost, pouzdanost, efikasnost, odgovornost, savesnost, samokontrola. Iako reči „birokratski“ i sintagma „državni aparat“ ne konotiraju u pozitivnom smeru, u značenju marljivosti, vrednosti i disciplinovanja denotiraju, pak, u pozitivnom smeru kao agens socijalizacije mladih. U tom pogledu i škola je nezaobilazni faktor disciplinovanja mladih, a od velikog značaja je i kao „poligon“ za pripremu dece za uvođenje u socio-ekonomske životne tokove.

„Vladajući stav demokratskih društava stavlja naglasak na razvoj deteta i na rascvetavanje njegovih kvaliteta. Nema nimalo sumnje da je tradicionalna koncepcija, koja je obrazovanje posmatrala kao umeće uvođenja dece u prihvatanje normi određene društvene klase, još uvek prisutna.“ (Gone, 1998: 19)

Uz navedeno, neizostavno je pomenuti i značaj medijske pismenosti u doba ekspanzije digitalnih medija i novih tehnologija, što je Unesko (UNESCO) prepoznao još pre skoro četiri decenije:

„Godine 1982., Uneskov Međunarodni simpozijum za medijsko obrazovanje izdao je Grinvaldsku deklaraciju, koja je prepoznala medijsko obrazovanje kao okosnicu projekta sticanja univerzalnih političkih prava, imajući u vidu to da je život ljudi u medijski zasićenom svetu globalna stvarnost. Umesto da osuđujemo ili podržavamo nesumnjivu moć medija, kaže se u tekstu, 'treba da prihvatimo njihovu značajnu... zastupljenost u svetu kao neospornu činjenicu'. Medije valja shvatiti kao 'sredstva za aktivno učešće građana u društvu'. Medijsko obrazovanje je suštinski važno. Bez razumevanja medija, danas je praktično nemoguće ostvariti svoja građanska prava.“ (Radok, 2015: 17)

U tesnoj, korelativnoj vezi sa hipotetičkim okvirom dualnog sistema školovanja u medijskoj oblasti, nesumnjivo su postulati medijske pismenosti, koja se ostvaruje i najbolje razume upravo kroz praktičnu delatnost. Osnovni cilj medijske pismenosti jeste da osposobi auditorijum za ovlada-

davanje kritičkim veštinama koje se tiču medijske prakse. Od krucijalne važnosti je da se medijska pismenost u visokoškolskom obrazovanju primeni i kroz praktične delatnosti, o čemu će biti reči dalje u radu, a ne samo u okviru segmenata nekih drugih predmeta, kao još jedna od metodskih jedinica. Navedeno je naročito važno u vremenu u kojem informacije struje dvadesetčetvoročasovno, izazivajući digitalnu bujicu informacija, koja dovodi do „dezorijentacije“ u procesu informisanja.

Opšte-naučnim metodima, poput analize, sinteze, indukcije, dedukcije i komparacije analiziran je zakonski okvir predmetne tematike i ponuđen je hipotetički okvir za realizaciju dualnog obrazovanja u oblasti studija medija. Za potrebe istraživanja konstruisan je poseban upitnik, delom standardizovan skalom Likertovog tipa, dok su anketni rezultati predstavljeni grafikonima, odnosno kvantitativno-kvalitativnom analizom. U radu je oblast novinarstva i komunikologije označena kao mediologija² (*medium* – posrednik, prenosnik, *logos* – nauka), u značenju nauke o medijima.

ISTORIJSKI ASPEKT DUALNOG OBRAZOVANJA

Posmatrano kroz prizmu istorijske perspektive antičke Grčke, jedan od najznačajnijih antičkih filozofa, Platon, isticao je važnost jedinstva teorije i prakse kada je govorio o obrazovanju. Obrazovanje je prema Platonu bilo ključno za stvaranje i održavanje Republike. Osnovno obrazovanje su, prema Platonu, sačinjavali predmeti gimnastika i muzika, koji su bili važni za samu ličnost i za konstituisanje „harmonične osobe“. Sa navršenih dvadeset godina, vršila bi se prva edukativna selekcija. Onim najboljima bila bi pružena mogućnost da izučavaju matematiku, geometriju i astronomiju, a to više obrazovanje trajalo bi do tridesete godine, nakon čega je sledila još jedna edukativna selekcija. Oni koji bi prošli tu sekundarnu selekciju, kvalifikovali bi se za izučavanje metafizike, dijalektike, logike i filozofije u narednih pet godina. Potom bi morali da zauzmu određene pozicije u vojsci na petnaest godina, i sa pedeset godina bilo bi kompletirano teoretsko i praktično znanje. Platonov sistem obrazovanja zapravo je bio preteča permanentnog obrazovanja.

Praksa (grč. *praxis*) i teorija (grč. *theorie*) dve su nerazdvojne komponente obrazovnog procesa. Digitalno doba zahteva od čoveka neprekidni rad na sebi i usavršavanje. Zarad individualnog progressa edukativni imperativ postalo je celoživotno obrazovanje. Kako navodi Kombs (Philip Hall Coombs), koncept konstantnog, celoživotnog ili permanentnog obrazovanja nastao je kao odgovor na svetsku krizu obrazovanja šezdesetih godina XX veka. Posledice ove krize ogledale su se u sve većem neskladu ekonomskog i obrazovnog razvoja društva, odnosno u pojavi novih zanimanja i poslova za koje nisu postojali obrazovni programi. (Coombs, 1968)

Iz svetske obrazovne krize, koja je tinjala šezdesetih godina XX veka, usledile su brojne polemike između pedagoga i ekonomista. Zaklju-

² Mediologiju kao nauku prvi opisuje francuski filozof i teoretičar medija Režis Debre (Regis Debray) u knjizi „Uvod u mediologiju“, ističući dva osnovna svojstva i aspekta medija – komunikaciju i transmisiju.

čak iscrpnih debati bio je da je formalno obrazovanje previše rigidno i „neosetljivo“ na brze socio-ekonomske promene. U tom periodu javila se potreba da UNESCO preduzme neke korake, što je dovelo do uvođenja termina „celoživotno obrazovanje“ i „društvo znanja“, a rasprava između ekonomista i pedagoga kulminirala je izveštajem Edgara Faura (Edgar Faure) iz 1972. godine, čiji je tekst pod naslovom *Learning to be – the world of education today and tomorrow*, označio prekretnicu u oblikovanju obrazovnih sistema, i bio preduslov za trodelnu kategorizaciju obrazovanja na: formalno³, neformalno⁴ i informalno⁵ obrazovanje.

Dualni sistem obrazovanja deo je formalnog obrazovanja – „(a) ono spada u formalno obrazovanje kojim se stiče društveno priznata diploma/kvalifikacija; (b) podrazumeva teorijsko obrazovanje u školi, a praktičnu obuku na radnom mestu; (c) ugovorom je uređen odnos između učenika i preduzeća; (d) dobija se novčana naknada za rad; (e) nadležnost u koncipiranju i realizaciji programa obrazovanja i obuke imaju škole, poslodavci i socijalni partneri (Bliem, Schmid & Petanowitsch 2014; prema Tomić i sar., 2015).

Dualni sistem stručnog obrazovanja nastao je u obrazovnom sistemu carske Nemačke. „Termin dualno obrazovanje (na nemačkom jeziku *Duale Ausbildung*) karakterističan je za zemlje nemačkog govornog područja i koristi se za označavanje prethodno opisanog modela stručnog obrazovanja (s tim da je u Austriji u upotrebi i termin *Lehre*).“ (Spasenović, 2017: 413) Ono što danas podrazumevamo pod terminom dualno obrazovanje rodilo se reformom školstva koju je vodio Georg Keršenštajner u Minhenu, krajem XIX veka. Reforma nemačkog školstva vezuje se za problematiku srednjeg stručnog obrazovanja, te se Nemačka određuje kao kolevka dualnog sistema obrazovanja.

Privredni procvat Nemačke započeo je oko 1850. godine, kada se nemačka industrija razvila iz malih zanatskih radnji u gigantska preduzeća koja su snabdevala robom, industrijskim i prehrambenim proizvodima razne vrste čitavu Evropu.

„Za potrebe nemačke industrije do kraja prve decenije XX veka razvijen je trostepeni sistem stručnog obrazovanja. Najviši, treći nivo obrazovanja stican je na tehničkim koledžima, gde je uslov za upis bila gimnazijska diploma. Koledže su finansijski potpomagale fabrike, a svršeni studenti su zapošljavani na upravljačkim pozicijama i u razvojnom sektoru. Drugi nivo činile su srednje tehničke škole za pripremu kadra, a povezivao je proizvodnju, razvoj i upravu. Učenici ovih škola nisu imali prohodnost ka tehničkom koledžu. Na prvom, najnižem nivou školovani su radnici za

³ Formalno obrazovanje definišemo kao institucionalno obrazovanje, stečeno u hijerarhijski strukturiranim obrazovnim sistemima, od predškolskog do visokoškolskog obrazovanja. Nakon svakog završenog stepena formalnog obrazovanja stiče se diploma.

⁴ Neformalno obrazovanje je neinstitucionalno obrazovanje koje se stiče ličnim angažovanjem. Cilj neformalnog obrazovanja je povećati lični nivo znanja, npr. putem pohađanja kurseva, seminara i sl.

⁵ U informalno obrazovanje ubrajaju se znanja i veštine koja su stečena svakodnevnim iskustvom. U ovaj tip obrazovanja spada i obrazovanje koje je stečeno praćenjem medija, kao i ono obrazovanje koje proističe iz porodičnog, poslovnog i prijateljskog okruženja. Često se naziva spontano obrazovanje.

produktivnu. Po završetku osnovnog obrazovanja oni su stupali u zanatske škole (radionice ili fabrike) na praktičnu obuku – praksu. Paralelno s obukom pohađali su nastavu opšteobrazovnih predmeta u tzv. produžnim školama (Forbildungsschule). Oni koji diplomiraju u ovim školama imali su mogućnost da nastave obrazovanje u srednjoj tehničkoj školi. Sistem stručnog obrazovanja, danas poznat kao dualni sistem stručnog obrazovanja, utemeljen je i reformom produžnih škola koju je Keršenštajner realizovao u Minhenu.“ (Ilić-Rajković, 2015: 120-121)

ZAKONSKI OKVIR DUALNOG OBRAZOVANJA U SRBIJI

U Srbiji se o dualnom obrazovanju intenzivnije počelo govoriti od 2013. godine, kada su neke od inostranih kompanija poput: *Siemens, Continental, Delez, DM, Univerexport, Merkator, VIP*, omogućile učenicima srednjih škola da steknu i određenu praksu angažovanjem na poslovima ovih firmi.

Zakon o dualnom obrazovanju u Srbiji⁶ usvojen je 18. novembra 2017. godine, a primena ovog Zakona započela je od školske 2019/2020. godine.

Dualno obrazovanje članom 2. Zakona definisano je kao: *model realizacije nastave u sistemu srednjeg stručnog obrazovanja i vaspitanja u kome se kroz teorijsku nastavu i vežbe u školi i učenje kroz rad kod poslodavca, stižu, usavršavaju, odnosno izgrađuju znanja, veštine, sposobnosti i stavovi (kompetencije) u skladu sa standardom kvalifikacije i planom i programom nastave i učenja.*

Ovim Zakonom propisana je i nadležnost instruktora i koordinatora za učenje kroz rad kod poslodavca. Takođe članom 2, instruktor je definisan kao *lice zaposleno kod poslodavca, koje neposredno obezbeđuje da se tokom učenja kroz rad realizuju sadržaji propisani planom i programom nastave i učenja i odgovorno je da učenici steknu kompetencije propisane standardom kvalifikacije.* Koordinator učenja kroz rad predstavlja *lice zaposleno u srednjoj stručnoj školi, odnosno nastavnika praktične nastave, koji u saradnji sa instruktorom planira, prati, realizuje i vrednuje ostvarivanje učenja kroz rad kod poslodavca.*

Iako Zakon o dualnom modelu studija u visokom obrazovanju⁷ postoji, o njemu se u stručnoj javnosti malo raspravlja, dok se uopšte u javnosti gotovo i ne pominje.

U ovom Zakonu na sličan je način kao i u Zakonu o dualnom obrazovanju za srednje škole definisan i dualni model studija. U članu 2., stav 1. termin „dualni model studija“ definisan je kao: *model realizacije nastave na studijskim programima u visokom obrazovanju u kome se kroz aktivnu nastavu na visokoškolskoj ustanovi i praktičnu obuku i rad kod poslodavca*

⁶ Zakon o dualnom obrazovanju dostupan je na sledećem linku:

<http://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-dualnom-obrazovanju.html>

(Pristupljeno

novembra 2024.)

⁷ Zakon o dualnom modelu studija u visokom obrazovanju dostupan je na sledećem linku: <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-dualnom-modelu-studija-u-visokom-obrazovanju.html>

(Pristupljeno novembra 2024.)

(u daljem tekstu: *učenje kroz rad*), *stiču, usavršavaju, odnosno izgrađuju znanja, veštine, sposobnosti i stavovi (u daljem tekstu: kompetencije) u skladu sa studijskim programom i standardom kvalifikacije.*

U nadgledanju i ocenjivanju rada studenta učestvuju „mentor kod poslodavca“ i „akademski mentor“, što je ekvivalentno poslovima i nadležnostima instruktora i koordinatora za učenje kroz rad.

U pogledu finansijskog obezbeđenja studenta, slično kao i prema Zakonu o dualnom obrazovanju za srednje škole, predviđena je naknada od 30-70% od osnovne zarade zaposlenog koji radi na istim ili sličnim poslovima.

Jedno od ključnih i najoštrijih pitanja koje se nameće kada je reč o dualnom obrazovanju u Srbiji je: da li se posredstvom dualnog obrazovanja može stvoriti prilika za zaposlenje mladih ili je ono samo mehanizam kojim se učenički/studentски kadar može iskoristiti za obavljanje poslova besplatno u korist poslodavca?

Anglosaksonski ekvivalent dualnom obrazovanju je reč *apprenticeship*. „Evropski centar za razvoj stručnog obrazovanja (Cedefop) pojam *apprenticeship* (prim. autora – dualno obrazovanje) objašnjava kao model obrazovanja u kome se sistematski, u dužem vremenskom periodu smenjuju učenje na radnom mestu i u školi, odnosno centru za obuku, gde je učenik vezan ugovorom sa poslodavcem i dobija finansijsku nadoknadu za svoj rad i gde je poslodavac odgovoran za obezbeđivanje obuke u određenoj struci.“ (Cedefop, 2014a, prema Spasenović, 2017: 413)

Konceptom dualnog obrazovanja kakav je bio predstavljen u finalnom Nacrtu zakona o dualnom obrazovanju⁸ u maju 2017. godine nije najpreciznije bio uređen odnos učenik-poslodavac u okviru obrazovno-stručne prakse. Nacrtom zakona, članom 6, bilo je predviđeno da đaci srednjih stručnih škola, pored nastave u školi rade za poslodavce u periodu od 8 do 20 časova, najviše osam sati dnevno, odnosno najviše 35 sati nedeljno. Za ovaj rad učenici imaju pravo na finansijsku naknadu u iznosu od najmanje 50% minimalne cene rada. Kako Zakonom o radu minimalna cena radnog sata iznosi 130 dinara, učenici bi trebalo da rade za 65 dinara po satu za ono što se smatra „produktivnim radom“. Međutim, kako ni kasnije u donesenom Zakonu o dualnom obrazovanju „produktivni rad“ nije definisan, niti je određeno šta se smatra pod njim, može doći do zloupotrebe učenika od strane kompanija koje bi bez kršenja Zakona mogle proizvoljno da umanjuju zaradu učenicima i da određuju kakav je to rad produktivan, a kakav nije. Naposljetku i da ga podvedu pod profesionalnu obuku koja se ne plaća, poput volonterskog rada.

Iako sintagma „produktivni rad“ nije definisana ni u samom Zakonu o dualnom obrazovanju, došlo je do nekih izmena u integralnom Zakonu kada je reč o radnom tretmanu učenika. Tako je u članu 6. finalnog Zakona o dualnom obrazovanju smanjena dnevna radna norma sa osam na šest sati, dok je na nedeljnom nivou maksimalan broj radnih sati smanjen sa 35 na 30 sati. Članom 34. povećan je i procenat neto zarade sa 50% na 70% mini-

⁸ Finalni nacrt zakona o dualnom obrazovanju dostupan je na linku: <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2016/06/FINAL-NACRTA-ZAKONA-O-DUALNOM-OBRAZOVANJU-12.05.2017..pdf> (Pristupljeno novembra 2024.)

malne cene rada po radnom satu. Prema tome, napredak u odnosu na Nacrt jeste načinjen, međutim diskrepanca između Zakona o dualnom obrazovanju i Zakona o radu je uočljiva.

Interesantan i ilustrativan je podatak iz nemačke automobilske industrije s kraja januara 2018. godine kada su nemački radnici u fabrikama Mercedes-Benza, Porschea, Audiya i BMW-a okupljeni u nemački sindikat industrijskih radnika održali dvadesetčetvoročasovne štrajkove zbog zahteva za povećanje plate od 8% i smanjenja broja radnih sati sa 35 na 28. Pomalo je ironično i to što su se radnici Mercedesa i BMW-a odlučili na štrajk uprkos tome što su dobili rekordan godišnji bonus od 5.700 eura po radniku.

Ovde bismo mogli postaviti pitanje da li je 30 radnih sati nedeljno, koliko je Zakonom o dualnom obrazovanju predviđeno, previše za đake, budući da pored radne obaveze u kompaniji u kojoj su angažovani moraju pripremati i teorijski deo i pohađati nastavu. U radnoj sedmici od 5 radnih dana po šest sati radnog angažovanja đaka, u kompaniji može u potpunosti zadovoljiti radnu normu jednog zaposlenog na skoro puno radno vreme.

Još jedno od pitanja za razmatranje je i to što Zakon o dualnom obrazovanju ne obavezuje kompanije da marljivim i vrednim studentima omoguće zaposlenje po završetku obrazovno-stručne prakse. Svrha ovog Zakona bi trebalo biti da se smanji stopa nezaposlenosti mladih.

Dodatno je i pitanje što Zakon o dualnom modelu studija nema usaglašene članove za Zakonom o radu, te nije najjasnije pod kojim uslovima bi studenti radili i kakvi bi mogli biti mehanizmi zaštite u slučaju povrede na radu ili prekovremenog angažovanja.

Opravdana je i bojazan roditelja o povredama na radu do kojih može doći radom u okviru sistema dualnog obrazovanja jer predmetni Zakon isključuje i primenu Zakona o penzijskom i invalidskom radu. Poslodavci su prema zakonu o PIO radu dužni da uplaćuju PIO doprinose učenicima/studentima, pošto je članom 17, stav 1, tačka 3. Zakona o PIO osiguranju propisano da učenici/studenti na praksi moraju imati uplaćene PIO doprinose kod poslodavca⁹, što Zakon o dualnom obrazovanju ne propisuje, niti je definisano ni u jednom članu.

DUALNI SISTEM OBRAZOVANJA U MEDILOGIJI

Kao što lekar mora neprestano tokom života da nadograđuje svoje znanje o novim bolestima, virusima i tretmanima pacijenata, tako i novinar mora da bude u koraku sa tehnologijom, nadograđujući se kroz informatičku pismenost i vično baratajući različitim medijskim platformama korišćenjem najsavremenijih kompjuterskih alata.

⁹ Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju dostupan je na sledećem linku: http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_penzijskom_i_invalidskom_osiguranju.html (Pristupljeno novembra 2024.)

„Novinari zadovoljavaju dva bitna uslova kojim se definiše profesija. To je, najpre, insistiranje na profesionalizmu, tj. ponašaju i radu koji za osnovu imaju etički kodeks. Njega propisuju, a poštovanje, odnosno kršenje sankcionišu – staleške organizacije novinara. Novinari takođe ispunjavaju i kriterijum altruizma – tj. rade u interesu zajednice – što je drugi od nužnih kvaliteta profesije prema Lambertovom stavu.“ (Radojković, Stojković, 2004: 166)

Iako koncept dualnog obrazovanja nema temelje u oblasti mediologije, neophodno ga je razraditi na nivou visokog školstva i uvesti ga kao edukativni koncept koji će buduće novinare i komunikologe pripremiti za profesionalni rad na terenu. Navedeno bi moglo biti učinjeno prema već nekima modelima studentske prakse koji postoje na fakultetima, a koji se odnose na studentske radio stanice, studentske listove ili onlajn portale. Finansiranje studentskih radio stanica pri fakultetima moglo bi da bude ostvareno kroz projekte Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija, a kao pokrovitelji mogli bi biti označeni univerziteti i fakulteti. Dakle, već postojeće resurse trebalo bi iskoristiti i uvrstiti u sistem dualnog obrazovanja. Takođe, kroz protokole o saradnji sa medijima, studenti bi mogli ostvariti i mesečnu materijalnu nadoknadu, kroz honorare koje bi dobijali. Na taj način fakulteti bi stvorili mrežu saradnje sa određenim medijima, u kojima bi studenti sticali praksu, ali i obavljali medijske delatnosti za medije-poslodavce. Korist bi u tom slučaju bila trostrana – za studente, za fakultete i za medije.

„Kod profesionalne grupe novinara ne postoji strogo određeni nivo i vrsta obrazovanja kao neophodan, *zakonom propisan* uslov za obavljanje poslova, već se veoma visoko vrednuje praktično iskustvo.“ (Radojković, Stojković, 2004: 163)

Za studentsku populaciju jako je važno da se napravi distinkcija između volonterskog rada, stručne prakse i rada u okviru dualnog obrazovanja. Naime, *volonterizam* definišemo kao „mobilizaciju i angažovanje pojedinaca i grupa koji dobrovoljno pristaju da pruže usluge određenoj populaciji, uz adekvatnu selekciju i pripremu.“ „Volonterizam je zasnovan na idejama samopomoći, uzajamne pomoći i filantropije. Najčešće se sprovodi u verskim, humanitarnim, socijalnim kao i nevladinim organizacijama. Volonteri se vode kao neprofesionalci, ali uz dobru selekciju, pripremu, superviziju i fdbek mogu postići znatan stepen profesionalizma“. (Vidanović, 2006)

Prema navedenoj definiciji volonterskog rada, može se zaključiti da volonterski rad u medijima ne može postojati u definisanom obliku. U medijima i ne bi trebalo da rade volonteri jer je odgovornost za izgovorenu ili napisanu reč u javnoj sferi velika. Obavljati neki posao sa značajnom dozom profesionalizma znači raditi posao odgovorno. Volontirati se može na muzičkoj manifestaciji, u okviru akcije čišćenja grada ili prikupljanja materijalne pomoći u humanitarne svrhe, ali ne i u društveno odgovornim zanimanjima. Izveštavanje o svakodnevnim dešavanjima iziskuje odgovornost, profesionalnost u proceni istine i laži od koje zavisi percepcija

realnosti, jer od toga kako su prenete informacije u medijima zavisice slika koju auditorijum stice o događaju od javnog značaja. Zbog toga ne bi trebalo govoriti o volonterizmu u medijskim organizacijama, već isključivo u okvirima stručne i profesionalne prakse.

Dualni sistem obrazovanja i te kako je pogodan za realizovanje studentskog rada u medijima. Koncept dualnog obrazovanja podrazumeva sklapanje ugovora između učenika ili studenta i kompanije, odnosno poslodavca, u okviru kog se podrazumeva i izvesna novčana nadoknada. Tako bi studenti u okviru dualnog obrazovanja mogli da rade u medijima uz sklopljeni ugovor o radu u kojima bi bila naznačena satnica rada i novčano vrednovan radni sat. Na taj način bi studenti bili motivisaniji za rad, učenje i napredovanje, a medijske kuće bi dobile obrazovani kadar koji bi mogao da pomaže u realizaciji programa elektronskih medija ili u pisanju tekstova za štampane i onlajn medije. Naposletku, percepcija o obavljanju stručne prakse u medijima bila bi izmenjena, a studenti ne bi zazirali od sadašnjeg tumačenja „volonterskog“ rada u medijima kao direktne zloupotrebe pod izgovorom „profesionalne obuke“.

Na svetskom nivou, opšte tendencije u pogledu zapošljavanja u medijima su daleko povoljnije nego u Srbiji, mada je i tu izražen jedan paradoks: „Situacija u pogledu radne snage u medijima je solidna i ukupan broj zaposlenih u medijskim industrijama raste za oko tri odsto godišnje. Može, međutim, delovati iznenađujuće podatak da je broj ljudi koji rade u tim industrijama prilično mali kada se imaju u vidu velika prisutnost tih industrija u javnosti i njihov jak uticaj.“ (Poter, 2011: 214)

Promena percepcije o vrednosti mladih intelektualaca naročito je važna u trenucima kada sve veći broj mladih u nedostatku zaposlenja odlazi iz Srbije. Plaćeni rad u okviru stručne prakse ili dualnog obrazovanja ulio bi nadu mladima da ostanu i to bi predstavljalo važan faktor motivacije.

Prema istraživanju „Stručna praksa iz ugla mladih“¹⁰, autorki Aleksandre Kovačević i Ljiljane Pavlović, objavljenom 2016. godine kao publikacija koju je finansijski pomogla švajcarska organizacija „Solidar“, posmatrano prema godinama starosti u 2015. godini, polovina nezaposlenih lica (50,8%) pripadalo je dvema najmlađim starosnim grupama (15-24 i 25-34 godine).

U pomenutom istraživanju navodi se da najveći broj poslodavaca na praksu i rad sa mladima gledaju kao na najvažniju investiciju koja im omogućava da podmlade stručni kadar i na taj način obezbede novu kreativnu i inovativnu snagu koja im omogućava konkurentsku prednost na tržištu, te da poslodavci ozbiljno razmišljaju o ljudima koje primaju na praksu.

¹⁰ Istraživanje dostupno na sledećem linku:

<https://poslodavci.rs/wp-content/uploads/2016/12/Stru%C4%8Dna-praksa-istra%C5%BEivanje.pdf>

(Pristupljeno novembra 2024.)

ISTRAŽIVANJE: DUALNO OBRAZOVANJE U OBLASTI NOVINARSTVA I KOMUNIKOLOGIJE

Istraživanje realizovano za potrebe ovog rada sprovedeno je na uzorku od 183 studenta svih godina Osnovnih akademskih studija (OAS) na Departmanu za komunikologiju i novinarstvo Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu.

Metod rada bila je anketa, delom standardizovana skalom Likertovog tipa, a cilj istraživanja je bio utvrditi stavove studenata o dualnom obrazovanju, ispitati da li znaju šta se pod ovim terminom podrazumeva, ispitati da li razlikuju termine kao što su *dualno obrazovanje*, *volonterizam* i *stručna praksa*, kao i da li bi dualno obrazovanje doprinelo profesionalnijem radu i obrazovanju studenata, te da li smatraju da bi im posredstvom stručne prakse u okviru dualnog obrazovanja bila pružena prilika za zaposlenje. Još jedan od ciljeva istraživanja bio je da se ispita da li studenti novinarstva i komunikologije smatraju da je u ovoj branši na nivou visokog školstva potrebno uvesti dualno obrazovanje.

Rezultati istraživanja

Kvantitativno-kvalitativni prikaz

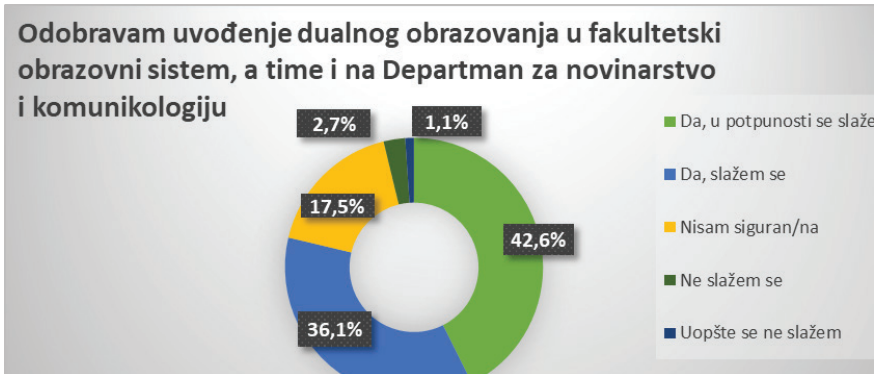
Upitnik se sastojao od 8 tvrdnji koje su zajedno sa odgovorima vizuelno ilustrovani na priloženim grafikonima.

Prva tvrdnja u anketi glasila je: *Upoznat/a sam sa značenjem termina dualno obrazovanje*. Sa ovom tvrdnjom većina studenata (45,9%) odgovorila je da se slaže, više od četvrtine studenata (25,7%) reklo je da se u potpunosti slaže, dok je približan procenat studenata (23,5%) odgovorio da nisu sigurni. Ipak, najmanji broj studenata (4,40%) rekao je da nisu upoznati sa značenjem ovog termina, dok je samo 0,5%, odnosno jedan student, rekao da nikad nije čuo za ovaj pojam. (Grafikon 1)

Grafikon 1. Značenjsko poznavanje dualnog obrazovanja

Druga tvrdnja u anketi glasila je: *Dualno obrazovanje nije isto što i stručna praksa*. Najveći procenat studenata (43,7%) odgovorio je ponudjenim odgovorom nisam siguran/na, (36,6%) studenata je reklo da se slaže, dok je po 9,3% ispitanika reklo da se u potpunosti slaže i u potpunosti ne slaže. Dvoje studenata (1,1%) reklo je da se uopšte ne slaže sa ovom tvrdnjom. (Grafikon 2)

Grafikon 2. Semantička razlika između dualnog obrazovanja i stručne prakse

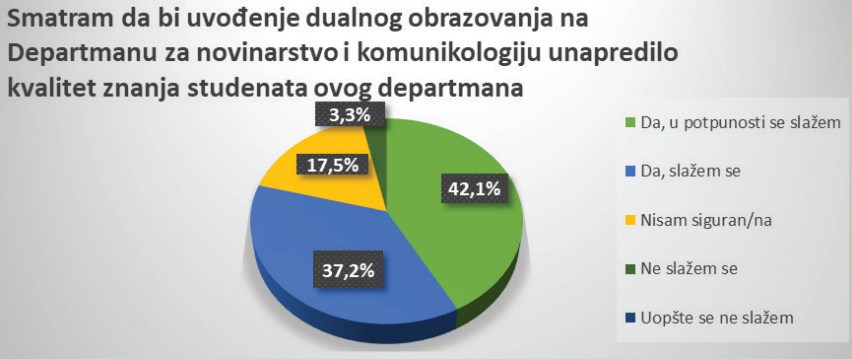
Na tvrdnju: *Odobravam uvođenje dualnog obrazovanja u fakultetski obrazovni sistem, a time i na Departman za novinarstvo i komunikologiju* većina studenata (42,6%) se u potpunosti složila, a 36% studenata je reklo da se slaže. Procentualno 17,5% studenata reklo je da nisu sigurni, dok se njih 2,7% ne slaže sa navedenom tvrdnjom, a 1,1%, odnosno dvoje studenata, uopšte se ne slaže. (Grafikon 3)

Grafikon 3. Mišljenje ispitanika o uvođenju dualnog obrazovanja na nivou visokog školstva

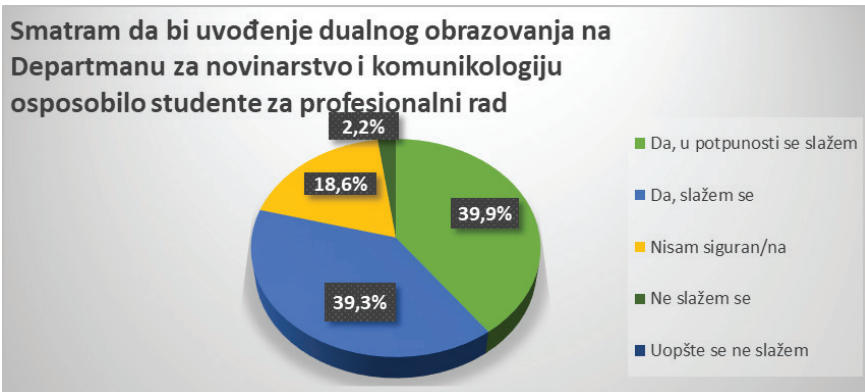
Sa tvrdnjom: *Smatram da bi uvođenje dualnog obrazovanja na Departmanu za novinarstvo i komunikologiju unapredilo kvalitet znanja studenata ovog departmana* u potpunosti se složilo 42,1% studenata. Procentualno 37,2% njih reklo je da se slaže, 17,5% je reklo da nisu sigurni, dok

je 3,3% reklo da se ne slaže. Nijedan student nije odgovorio sa uopšte se ne slažem. (Grafikon 4)

Grafikon 4. Korelativna veza između dualnog obrazovanja i kvaliteta znanja studenata

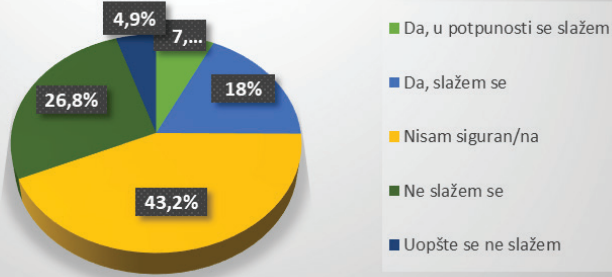
Na tvrdnju: *Smatram da bi uvođenje dualnog obrazovanja na Departmanu za novinarstvo i komunikologiju osposobilo studente za profesionalni rad* većina studenata je odgovorila da se u potpunosti slaže (39,9%) i da se slaže (39,3%). 18,6% njih odgovorilo je da nije sigurno, a 2,2% je reklo da se ne slaže. (Grafikon 5)

Grafikon 5. Korelativna veza između dualnog obrazovanja i profesionalnog rada

Na tvrdnju: *Dualno obrazovanje i stručna praksa u oblasti novinarstva su put ka iskorišćavanju studentskog kadra za neplaćeni rad u medijima* većina ispitanika je rekla da nisu sigurni (43,2%), dok je 26,8% njih odgovorilo da se ne slaže. 18% studenata odgovorilo je da se slaže, 7,1% je reklo da se u potpunosti slaže, a 4,9% se uopšte ne slaže. (Grafikon 6)

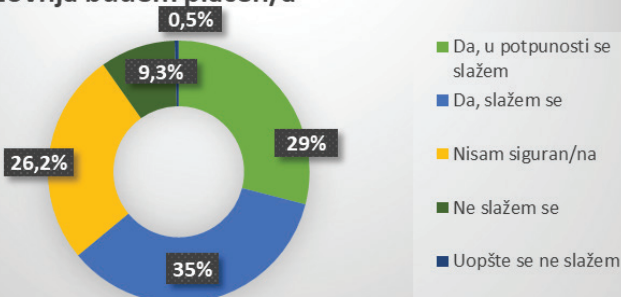
Dualno obrazovanje i stručna praksa u oblasti novinarstva su put ka iskorišćavanju studentskog kadra za neplaćeni rad u medijima

Grafikon 6. Mišljenje ispitanika o svrsi primene dualnog obrazovanja i stručne prakse

Sa tvrdnjom: *Očekivao/la bih da za rad u medijima u okviru dualnog obrazovanja budem plaćen/a* većina studenata se slaže (35%) i u potpunosti slaže (29%), dok je 26,2% njih izjavilo da nisu sigurni, a 9,3% da se ne slažu. Jedan student, ili 0,5%, je rekao da se uopšte ne slaže. (Grafikon 7)

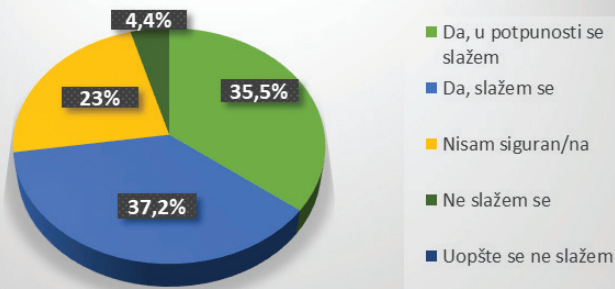
Očekivao/la bih da za rad u medijima u okviru dualnog obrazovanja budem plaćen/a

Grafikon 7. Mišljenje o novčanoj naknadi za rad kroz sistem dualnog obrazovanja

Sa tvrdnjom: *Smatram da bi rad u medijima u okviru dualnog obrazovanja stvorio mogućnost zaposlenja* većina studenata (37,2%) se složilo. Više od trećine anketiranih, 35,5% je takođe odgovorilo afirmativno i reklo da se u potpunosti slaže, a 23% je odgovorilo da nije sigurno, dok je samo 4,4% studenata reklo da se ne slaže. (Grafikon 8)

Smatram da bi rad u medijima u okviru dualnog obrazovanja stvorio mogućnost zaposlenja

Grafikon 8. Mišljenje ispitanika o mogućnosti zaposlenja posredstvom sistema dualnog obrazovanja

Kvalitativna analiza dobijenih rezultata

Od ukupnog broja anketiranih ispitanika (183 studenta prve, druge, treće i četvrte godine OAS), većina je upoznata sa značenjem termina dualno obrazovanje (71,6%), ali na tvrdnju *Dualno obrazovanje je isto što i stručna praksa* procenti odgovora „u potpunosti se slažem“ i „slažem se“ (9,3% + 36,6% = 45,9%) približno su jednaki onima koji su odgovorili sa „nisam siguran“ (43,7%). Uprkos ovoj nedoumici, većina anketiranih odobrava uvođenje dualnog obrazovanja u fakultetski obrazovni sistem, a time i na Departman za komunikologiju i novinarstvo (78,7% ispitanika), smatrajući da bi to unapredilo kvalitet stečenog znanja (79,3% ispitanika).

Tvrdnju *Smatram da bi uvođenje dualnog obrazovanja na Departmanu za novinarstvo i komunikologiju osposobilo studente za profesionalni rad* većina studenata je podržala time što je odgovorila da se u potpunosti slaže (39,9%) i da se slaže (39,3%), što je ukupno 79,2%.

Na kontra-tvrdnju i kontrolno pitanje *Dualno obrazovanje i stručna praksa u oblasti novinarstva su put ka iskorišćavanju studentskog kadra za neplaćeni rad u medijima* većina ispitanika je odgovorila da nije sigurna (43,2%), dok je 26,8% njih odgovorilo da se ne slaže.

Sa tvrdnjom *Očekivao/la bih da za rad u medijima u okviru dualnog obrazovanja budem plaćen/a* većina studenata se slaže (35%) i u potpunosti slaže (29%). Konačno, sa tvrdnjom *Smatram da bi rad u medijima u okviru dualnog obrazovanja stvorio mogućnost zaposlenja* većina studenata (37,2%) se složila. Više od trećine anketiranih, 35,5% je takođe odgovorilo afirmativno i reklo da se u potpunosti slaže.

Na osnovu razmatranja prakse dualnog obrazovanja u inostranstvu, analize Nacrta i usvojenog Zakona o dualnom obrazovanju Republike Srbije i ankete sprovedene na Departmanu za komunikologiju i novinarstvo Filozofskog fakulteta u Nišu – anketirana gotovo polovina svih studenata Osnovnih akademskih studija, može se zaključiti: dualno obrazovanje u Srbiji ne sme se ograničiti samo na najniža proizvodna zanimanja već je neophodno razmotriti ovakav vid stručne prakse i u oblasti društveno-humanističkih nauka.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Sistem dualnog obrazovanja kakav je poznat u dosadašnjim edukativnim sistemima sprovodi se u okvirima tehničkih nauka i na nivou srednje škole. Međutim, o konceptu dualnog obrazovanja u sistemu visokog školstva malo je razmatrano, te za sad promatranja i preporuke ostaju u hipotetičkim okvirima. Najpre, nedostaju debate po ovom pitanju, okrugli stolovi, seminari, a naposljetku i pravno-normativna tripartitna saglasnost na relaciji Ministarstvo-Univerzitet-Fakultet.

Mediološka oblast naročito je zahvalna za obuku studenata za rad na terenu posredstvom sistema dualnog obrazovanja. S obzirom na to da je na katedrama za novinarstvo i komunikologiju propisana i utvrđena obaveza studenata, u skladu sa bolonjskim sistemom, da umesto završnog, diplomskog rada moraju imati obavljenu stručnu praksu u medijima, mogao bi biti razrađen model prema kojem bi se praksa obavljala sukcesivno za vreme studija. Tako bi na primer, na predmetima poput: *televizijsko novinarstvo, radijsko novinarstvo, štampani mediji, novi mediji* itd. studenti mogli da učestvuju u realizaciji programa elektronskih, štampanih ili online medija, koji bi prema protokolarnoj saradnji između fakulteta i medija bili ponuđeni studentima. Za studente Komunikologije u okviru predmeta *Odnosi s javnošću, Menadžment u medijima* itd. fakulteti bi u saradnji sa medijskim organizacijama mogli da uz protokole o saradnji omogućće studentima da se iskažu u organizaciji tematskih tribina, debata ili građanskih foruma. Bolonjski sistem studiranja zahvalan je i kompatibilan sa dualnim sistemom obrazovanja, gde bi predmetni profesori vrednovali rad u medijima sa određenim brojem poena kao predispitnu aktivnost. Modeli dualnog obrazovanja iz tehničkih oblasti mogli bi biti preuzeti i primenjeni i na društveno-humanističko naučno polje. Tako bi studenti bili u obavezi da dva ili tri dana sedmično provedu u redakcijama odabranog medija. Studentski rad u medijima mogao bi biti verifikovan medijskom potvrdom, koja se uostalom i traži od studenata kako bi mogli da steknu diplomu za OAS novinarstva ili komunikologije.

Pomenute debate i okrugli stolovi ponajpre bi trebalo organizovati kako bi se Zakon o dualnom obrazovanju uskladio sa Zakonom o radu i PIO Zakonom, budući da je neusklađenost ovih zakona uočljiva, o čemu je bilo reči u ovom radu. To je glavni preduslov i *conditio sine qua non* kada govorimo o predmetnoj problematici.

Anketirani studenti pokazali su visok stepen zainteresovanosti za studiranje po modelu dualnog obrazovanja, budući da je blizu 80% ispitanih studenata odgovorilo da bi dualni sistem obrazovanja pogodovao kvalitetu studija i bio koristan u njihovom karijernom razvoju. Dobijeni rezultati ankete pokazuju i da bi studenti očekivali da budu plaćeni za rad u medijima kroz stručnu praksu (64% ispitanika je u saglasju sa ovom tvrdnjom), kao i to da 72% ispitanika veruje da bi im stručni rad u medijima kroz dualno obrazovanje pružio šansu da se u obavljanju medijskih poslova iskažu i time kvalifikuju za stalno zaposlenje, što uostalom i jeste poenta i glavni cilj čitave ideje oko dualno-sistemskog obrazovanja. Opšti utisak, proistekao i iz iskustvenog rada sa studentima u nastavi, je da im nedostaje stručna praksa za vreme studija.

Ovo istraživanje može biti inspirativno i za druge naučne discipline u okviru društveno-humanističke naučne oblasti, naročito za Pravni fakultet, na kome je rad „na terenu“, u sudnicama, podjednako važan kao i teorijska nastava. Elastičnost uma proističe iz teorijske nastave, dok se visprenost i sigurnost u radu postižu i dostižu praksom.

LITERATURA

- Coombs, P. H. *The world Educational Crisis*. New York: Oxford University Press, 1968.
- Debre, R. *Uvod u mediologiju*. Beograd: Clio, 2000.
- Faure, E., Herrea, F., Kaddoura, A.R., Lopes, H., Petrovsky, A.V., Rahnama, M., Ward, F.C. *Learning to be: The World of Education Today and Tomorrow*, 1972. Pristupljeno novembra 2024. sa linka: unesdoc.unesco.org/in/rest/annotationSVC/DownloadWatermarkedAttachment/attach_import_e97d2357-a178-4f15-9209-e45d34f5f7cd?_=001801eng.pdf?to=346&from=1
- Finalni nacrt zakona o dualnom obrazovanju*. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, 2017.
- Gone, Ž. *Obrazovanje i mediji*. Beograd: Clio, 1998.
- Ilić-Rajković, A., „Reforma produžnih škola u Minhenu i utemeljenje dualnog sistema stručnog obrazovanja“. U *Nastava i vaspitanje*, str. 117-130. Beograd: Pedagoško društvo Srbije, 2015.
- Kovačević, A., Pavlović, Lj. *Stručna praksa: šansa za mlade, prilika za poslodavce, napredak za društvo*, 2016. Pristupljeno novembra 2024. sa linka: <https://www.poslodavci.rs/wp-content/uploads/2016/12/Stru%C4%8Dna-praksa-istra%C5%BEivanje.pdf>
- Poter, Dž. *Medijska pismenost*. Beograd: Clio, 2011.
- Radojković, M., Stojković, B. *Informaciono-komunikacioni sistemi*. Beograd: Clio, 2004.
- Radok, E. *Mladi i mediji*. Beograd: Clio, 2015.
- Spasenović, V. Z. „Dualno obrazovanje – mogućnosti, pretpostavke i izazovi ostvarivanja“. *Nastava i vaspitanje* 66, 3 (2017): 411-421.
- Tomić, M., Spasenović, V. Hebib, E. „Dualni model srednjeg stručnog obrazovanja: primer Austrije“. *Nastava i vaspitanje* 64, 1 (2015): 131-144.
- Vidanović, I. *Rečnik socijalnog rada*. Beograd: Autorsko izdanje, 2006.
- Zakon o dualnom obrazovanju*. Službeni glasnik, broj 6/2020.
- Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju*. Službeni glasnik, odluka US, broj 86/2019.

WEB IZVORI:

www.unesco.org
www.paragraf.rs
www.mpn.gov.rs
www.b92.net
www.poslodavci.rs

**DUAL EDUCATION IN HIGHER EDUCATION: FROM IDEA TO
REALIZATION
(ASPECTS OF APPLICATION AT THE DEPARTMENT OF
COMMUNICOLOGY AND JOURNALISM)**

Summary

As a concept associated mainly with technical sciences, dual education should also be developed in the socio-humanistic scientific field. A professional journalist should be a guardian of the public interest, and journalism a support for development of a democratic society and a transparent policy. This requires a responsible, professionally trained journalist, guided by ethical principles, with multidisciplinary knowledge from the University, as well as the experience gained in media redactions and by reporting from the scene. The unbreakable bond of education and journalistic practice should be strengthened and improved, in accordance with the Law. In this paper a distinction of meaning between dual education, professional practice and volunteer work was made. Along with general scientific methods: analysis, synthesis, induction, deduction, comparison, a theoretical framework of work was made with a comparative analysis of foreign practice, as well as with the historical framework in the researched subject domain. The main goal of the paper - examining the attitudes of students of communication and journalism at the Faculty of Philosophy, University of Nis, it was determined that most of the surveyed students are willing to apply aspects of dual education at this Department, as well as in higher education.

Key words: dual education, mediology, students, media, high education institutions.

ДУГО ПУТОВАЊЕ У РАТ: БОРБА ЗА ИСТИНУ ИЛИ РЕВИЗИЈА ИСТОРИЈЕ

Резиме

Намера овог рада је да у првом делу истакне и укаже с једне стране на опасност од ревизије историјских догађаја, а с друге стране да прикаже један позитиван пример анализе узрока Првог великог рата који се даје у документарном филму „*Дуго путовање у рат*“ уваженог режисера Милоша Шкундрића. Суочени смо са процесом промене парадигме у тумачењу историјских догађаја, посебно присутног у анализама „узрока“ Првог светског рата, са намером да се виновници рата ослободе кривице, те да се „мењањем чињеница“ за ратне поводе оптуже заправо његове жртве, посебно Србија и Русија. У тој игри манипулисања историјским чињеницама, неретко се тврди да је атентат Гаврила Принципа на престолонаследника Франца Фердинанда 28. јуна 1914. године изазвао Први светски рат, односно, да је за избијање рата крива Србија као налогодавац атентатору. Данас такође, у новој политичкој пропаганди хладноратовског типа, можемо да чујемо поједине Западно оријентисане историчаре, како васкрсавају тезу немачке невиности за Први светски рат. Стога, у раду анализирамо садржај филма „*Дуго путовање у рат*“, подржаног Министарством културе и информисања и Филмског центра Србије, са циљем да у складу са историјским чињеницама уочимо праве разлоге за избијање Првог великог рата. Филм је написан уз помоћ најеминентнијих светских историчара и уз употребу филмског и документарног архивског материјала из Југословенске кинотеке и још 15 светских архива. Саговорници у филму су кредибилни историчари и то професори са Оксфорда, Кембриџа, Ломоносова, Универзитета у Бечу. Значајност историјских чињеница које се износе општој и научној јавности, увиђа се у коментару професора Џона Рола (Džon Rol), иначе највећег познаваоца прилика у Немачком царству, а то је да би „филм требало да буде обавезан за сваког историчара Европе, јер приказује балканску перспективу, која је на Западу често невидљива“, што запажа и Шкундрић такође, наглашавајући да је суштина приче да се у данашњим кризним временима чује „наша страна историје“ дакле, „балкански угао“. Мишљења смо да документарни филм „*Дуго путовање у рат*“ треба да постане и да се користи као део обавезне лектире како за старије разреде основне, тако и у средњим школама у Србији.

Кључне речи: знање, истина, Велики рат, Србија, ревизија историје, документарни филм „Друго путовање у рат“.

¹ anemanja87@gmail.com

² djordje.radovanovic@pr.ac.rs

УВОД

Питање које често постављамо, а на које није једноставно дати одговор, гласи: Шта је знање, а шта истина? Шта подразумевамо под појмом „знање“ и да ли је знање услов познавања истине? Знање је наша свест о нечему које омогућава, како појединцу тако и заједници оријентацију у стварности. Наш поглед на свет управо је одређен нашим знањем о свету наравно и нашим моралним начелима. Знање је увек резултат мисаоног напора да се прошири рационално искуство о стварности и друштвеним делатностима као и да се утврди њихова промена у складу са потребама и могућностима људи. Знање о природи, друштву и човеку подразумева свест о разлозима зашто се нека ствар догодила, како она функционише и шта ће се десити са њом у будућности. Знање је дакле, и свест о узроку, функционисању и предвиђању догађаја. Здраворазумско знање заснива се на искуству, религијско на вери, а научно знање се служи појмовима. Знања која стичемо омогућавају нам да формирамо одређена уверења.

Међутим, уверења се не стварају само на основу знања, већ имају и неку спољашњу референцу, а то су најчешће интереси или навике. Јер интереси и навике често надвладавају над оним што сматрамо да је исправно, добро или истинито, па иако знамо како би требало и шта треба чинити, ми ипак често не поступамо исправно. Због тога је Расел сматрао да је знање „уверење које побољшава успех“ (Расел, 1961). За правилно разумевање појма знања, изузетно су нам значајни и увиди нашег чувеног академика Михајила Марковића. Марковић у књизи *Филозофски основи науке* (1981) тврди да човек има генетски потенцијал за стицањем знања и учењем језичких симбола; затим способност комуникације, опажања, разумног размишљања, имагинације, критичког мишљења, синтезе итд. Здрав разум је основа знања али је такво знање ограничено, јер се своди на чулни доживљај који је склон погрешкама. Чулно опажање је погрешиво. Научно знање је најпоузданије и оно подразумева целину језичких исказа који су комуникабилни, искуствено проверени, кохерентни и практично применљиви. Људско знање развија се од здравог разума према научном знању. Такође, и увиди Карла Манхајма добродошли су за разумевање појма знања, посебно за друштвену условљеност знања. Манхајм у књизи *Идеологија и утопија* (1968) разликује логичко знање и друштвено условљено знање. Логичка анализа одвојила је појединачно мишљење од колективне ситуације али и мишљење од деловања. „Главна теза социологије знања јесте да постоје начини мишљења који се не могу разумети све дотле док њихово друштвено порекло остаје у тами“ (Манхајм, 1968: 4). Питање истине спада међу најстарија и најспорнија филозофска питања. Оно се увек осећа са неисцрпном дубином и актуелно је и данас као и у свим временима. Јер питање истине спада у ред оних питања која морамо да везујемо за сву ону проблематику

кроз коју се развијамо тражећи смисао овог живота и рада. Између многобројних спорења на ову тему, посебно је значајно питање да ли о неком феномену постоји само једна истина, или их има више, односно да ли је истина јединствена или је пак релативна.³

Зашто смо поготово данас, збуњени над питањем истине? Зато што најпре, погрешно постављамо ово питање. Најчешће се питамо, као и Пилат: шта је истина? Самим тим одговор тражимо у свету материјалног. А сама мисао је најпре духовна и ако човек постане ствар, ако робује стварима, ако робује материјалном, као што је данас случај, он до праве истине не може доћи. Такође, данас у временима глобализма, у временима једноумља, када долази до свеопште псеудоморфозе свести, долази до оног што је давно предвидео Орвел, до замене значења појмова, па тако истина постаје лаж, а лаж истина, добро се приказује као зло, а зло се промовише као добро. У таквој општој смутњи и пометњи, у општем поремећају система вредности, тешко је одговорити, а још теже живети истину. Зато и Исус није одговорио Пилату на питање: шта је истина?, јер питање треба да гласи: Ко је Истина? Јер човек само „материјално оријентисан“, држи за истину само оно што одговара материјалним чињеницама и потребама.⁴ Али човек, знамо, није само материја већ и биће са духовним потребама, те онда истина не може да буде само оно што одговара нашим материјалним потребама. Истина је, како је Хегел тврдио, не само резултат већ и пут. Стога је Истина и Живот и Пут. Дакле, Истина је једна јединствена, проблем је открити је и имати знање о Истини. Такође, важно је истаћи и да до истине може доћи само онај човек који живи животом заједнице којој припада, који је укореењен у своју заједницу – *отаџбину* и који живи животом заједнице. Прави начин долажења до истине, јесте откривање и разумевање узрочно последичних веза међу појавама који условљавају одређени догађај. Дакле, прави пут који треба прећи да се права истина сазна јесте открити шта је узрок а шта последица у конкретном случају. Схватити и разумети дијалектички каузалитет.

РЕВИЗИЈА ИСТОРИЈЕ И ТРИЈУМФ ГУБИТНИКА

Друштвени догађаји, посебно када је реч о ратовима, спадају у домен проучавања разних друштвених наука, посебно историје и социологије. Наравно да се ове две друштвене науке разликују у начину приступа и тумачењу феномена (*у овом случају рата*), али такође је чињеница и да имају сличности и додирних тачака, а самим тим и да се допуњују. За правилно тумачење друштвених догађаја и

³ Када је реч о овој дилеми (да ли је истина једна јединствена или је она релативна), подржавамо став да је истина једна јединствена, само је проблем како до ње доћи, и још значајније је, да ли смо спремни да је прихватимо у изворном облику? Јер, како нас Шопенхауер учи, истина зна да буде и непријатељска.

⁴ Сетимо се само шта весник новог доба Макијавели поручује: „циљ оправдава средство“ и „кад си у лошем друштву не исплати се бити добар“. То је управо постао принцип живота данашњег, посебно западног човека, и питање је да ли човек који живи таквим животом може открити истину.

процеса користе се различите методе (од посебних до општих). Овом приликом желимо да истакнемо методу која се може сматрати граничном методом између историје и социологије, именованом различито (историцизам или историјска социјална наука), која је кључна за правилно разумевање друштвених феномена као што је рат. Зачетником историцизма у социологији сматра се Дилтај који тврди да друштвене науке теже разумевању појава, односно утврђивању значаја и смисла друштвених догађаја. Даље ће то развити Рикерт посебно указивањем да адекватно тумачење друштвених догађаја захтева да се открије историјска особеност догађаја, а не његове опште карактеристике. Свакако, најзаслужнији за развој историцизма у социологији је Вебер, који историцизам схвата као метод разумевање. У разумевању како појединачног тако и друштвеног деловања важно је открити унутрашњи смисао којим се људи руководе током деловања, као и побуде и мотиве којим се руководе током деловања. Дакле, научно сазнање мора бити смисаоно и узрочно адекватно. Тумачење минулих друштвених догађаја из прошлости тиче се историјске социологије, о чему Антонић каже да је „испитивање неког социолошког феномена (заправо) истраживање његове историје (и додаје), овај приступ је остварење Диркемове класичне идеје (из Социолошког метода) о анализи неке социолошке појаве испитивањем њених историјских седимената и праћењем њених метаморфоза кроз историју“ (Антонић, 1995: 51). Занимљив и значајан приступ у тумачењу историјских догађаја развија и Фергусон (Ferguson), који свој приступ назива „виртуелна историја“.

Према овом мишљењу, научна и друга литература одавно се бави размишљањем о томе „шта би било да“?, али осим маште у њој, ретко када има стварне историје. Из тог разлога, виртуелна историја свој одговор на тзв. контрафактуелно питање заснива на основу доступних података, уважавајући контекст у коме су они настали, истовремено ослањајући се на интердисциплинарни научни приступ кроз интеракцију са политичком теоријом, економијом, социологијом, антропологијом, психологијом и другим наукама. Такав приступ, у коме је главни задатак откривање нових чињеница, може пружити алтернативни историјски увид о неком догађају који су његови савременици проживели или о њему промишљали. (Фергусон, према Башчаревић, 2018: 724-725). Упркос уверењу да је истина јединствена, те да се стечено научно сазнање, као резултат примене научних метода у пракси не проверава изнова, посебно не када су у питању званична документа из прошлости, треба имати у виду да су такви садржаји осетљиве природе јер могу бити делом идеолошки обојени.⁵ Због тога се накнадним тумачењем и проверавањем може утврдити како тренд истине из једног периода времена није и афирмисана истина неког новог доба. Најпре због чињенице да политичке идеологије поседују својство брзог и радикалног губљења актуелности и да могу бити замењене неком новом идеологијом. Такође, често се дешава да

⁵ Позната је синтагма често коришћена у друштвеним наукама, посебно у историји да „победници пишу историју“.

је присутна и појава да су ставови и закључци појединих аналитичара и тумача једног периода пројектовани у складу са субјективним идеолошким ставовима аутора.

То нас наводи на закључак да је понекад потребна накнадна анализа садржаја посебно оних докумената чији садржаји не одражавају објективно стање, који су тенденциозно и са намером искривљени односно, чији садржаји могу бити лажни. Међутим, понекад је у тумачењу друштвених догађаја присутан и супротан процес, од оног који смо претходно описали. Наиме, дешавају се настојања да се тумачења важних историјских догађаја подвргну ревизији али не зато што су они на погрешан начин објашњени већ је намера да се изврши ревизија прошлости.⁶ Пракса је показала да је, посебно након пада Берлинског зида на делу феномен убрзане ревизије историје 20. века. Основни разлог за тим настојањем лежи у чињеници да поједини народи имају потребу да са ‘својих леђа’ скину „непријатну хипотеку”, да „оперу своју биографију”, посебно хипотеку геноцидне прошлости те да исту пребаце и наметну другим народима. Државе које посебно предњаче у овом процесу су Немачка, Хрватска а у последње време и Бугарска. На тај начин социологија и историја нашле су се у парадоксу двоструке игре. Са једне стране, на делу је свесно уништавање најважнијих моралних начела ових наука, што резултира интелектуалном ништавношћу самих научника, који више нису способни да у духу принципа науке тумаче друштво. С друге стране, нова тумачења историјских догађаја предвођених оваквим „научницима“ свде друштвене науке на нихилистичку категорију у којој, „све што се догодило није се догодило тако како јесте већ другачије“. Тиме се уноси сумња у досадашња сазнања, јер све што смо знали и учили, не одговара савременим тумачењима. Посебно је наведена пракса штетна за младе генерације која у школском узрасту бивају манипулисана погрешним знањима и на тај начин формирају погрешна уверења. Због тога и Агнес Хелер у својој књизи *Теорија историје* (1984) тврди да можемо потврдити просветитељску тезу 19. века да религија трује људски разум али, овога пута у 20. веку, тако што ћемо за исти злочин оптужити историју.

Оно што је опасно у ревизији прошлости која се тако упорно и систематски намеће Србији је по прилично пасиван и млак отпор који се од стране наше државе⁷ пружа овом процесу. Притиснути константним уценама на путу „који нема алтернативу”, путу ка Европској унији – дугом путовању без изгледа да се икад стигне на одредиште, Србија константно пристаје на уступке и понижавања од стране „невољних

⁶ Савремени руски историчар Олег Ајрапетов, покушај ревизије историје са намером да се они који су били узрочници и губитници у прошлим светским ратовима, прогласе жртвама тих ратова, симболички назива „тријумф губитника”.

⁷ Ево најновијег примера: “Стазом 41. пешадијског пука- март 1917. године – чишћење Јастребца од разбојника” назив је експедиције коју бугарска невладина организација “Војно-историјски комитет” организује на југу Србије. Осим реакције неколико нишких историчара (Дејан Антић) реакција и протест државе је изостао. <https://www.juznevesti.com/Politika/Provokacija-iz-komsiluka-ekskurzija-po-jugu-Srbije-stazama-bugarских-zlocina-u-Prvom-svetskom-ratu.sr.html>

савезника”. Тако се десило и да већину уџбеника у Србији штампају (*делом и уређују*) издавачи из Немачке и Хрватске. У складу са тиме су и најновији захтеви (*чак је тај предмет Европски парламент на предлог Словеније уврстио као званични услов за улазак Србије у ЕУ*), а то је да Србија призна геноцид у Сребреници. У тој промени свести Срба иде се тако далеко да се тражи од Србије да своју децу уче да је НАТО бомбардовање Србије било оправдано и хумано. На жалост и од појединих људи, организација па чак и високо позиционираних политичара у Србији, све чешће се износе ставови о потреби промене свести. Оваквом „организованом лагању” (Антонић) могуће је на адекватан начин супротставити се само на организован начин, али и свако појединачно настојање је добродошло.

У том смислу, за правилно разумевање узрока Првог светског рата, од посебног је значаја документарни филм *Дуго путовање у рат* који нас на један систематичан начин, ослањајући се првенствено на иностране изворе и документа, упознаје са дугорочним припремама за сукоб, али и са чињеницом да је Велики рат дуго припреман те да би се он догодио и у другим околностима од датих. Такође, сваки објективни посматрач јасно може видети и сазнати ко су прави виновници за Први рат. Како је дошло до рата? Који су његови прави узроци и да ли је он могао бити избегнут? То су управо питања али и дати прави одговори у овом филму.

Први светски рат назван је *Великим ратом* зато што је четрдесет земаља учествовало у највећем и најкрвавијем рату који је до тада свет видео. Рат је започео јуна 1914. и трајао до новембра 1918. за собом је оставио преко 16 милиона мртвих и око 20 милиона рањених људи. Вршени злочини попут вешања и масовног стрељања цивилног становништва, у Белгији а посебно у Србији (*о чему је писао Арчибалд Рајс*) једнаки су геноциду, попут оног који је Турска вршила над јерменским и грчким народом. Рат се водио како на копну, мору, тако и у ваздуху. Овај рат ће поред огромних жртава и разарања које је оставио иза себе за директну последицу имати и Бољшевичку револуцију у Русији, уздизање САД до највеће светске силе, јачање нацизма у Немачкој и долазак Хитлера на власт. Затим планирање Другог светског рата у виду реваншизма за претходни неуспех као и хладног рата насталог након другог сукоба, потом су изазвани Балкански ратови деведесетих али и непрекидни сукоби на Блиском истоку. Рат је започео атентатом Гаврила Принципа на престолонаследника Фердинанда 28. јуна 1914. године; месец дана након њега Аустроугарска објављује рат Србији, а седам дана након тога, све велике силе Европе ступиле су у рат. Наравно, питање које лебди пред свима нама јесте да ли је атентат прави узрок рата и да ли, да њега није било, не би било ни рата? (ако онда, као је, што је Фергусоново питање).

Српски документарни филм „Дуго путовање у рат“ из 2018. године, режиран је од стране уваженог режисера Милоша Шкундрића у производњи Парадокс филма (Paradox Film) уз подршку Министарства културе и информисања и Филмског центра Србије. Прва премијера приказана је 30. марта 2018. године у Дому омладине Београда

да би га потом Нетфликс (Netflix) приказао симболично на годишњицу Сарајевског атентата 28. јуна 2022. године. Продукција Нетфликс (Netflix) га убрзо након емитовања увршћује у каталоге 30 европских земаља као први документарни филм из Србије чиме улази у „топ 10“ најгледанијих филмова у Холандији и Шведској са чак 70 милиона претплатника што говори о његовом доприносу расветљавања узрока Првог великог рата али свакако и о одличној режији. Филм је написан уз помоћ најеминентнијих светских историчара и уз употребу филмског и документарног архивског материјала из Југословенске кинотеке и још 15 светских архива. Саговорници у филму су кредибилни историчари и то професори са Оксфорда, Кембриџа, Ломоносова, Универзитета у Бечу итд. (Ропачић, 2022). Значајност филма, односно историјских чињеница које се износе публици увиђа се у коментару који је оставио британски историчар и професор Џон Рол (Džon Rol) иначе највећи познавалац живота кајзера Вилхелма другог (Vilhelm II) и прилика у Немачком царству, који је према речима режисера поручио да би по његовом мишљењу „филм требало да буде обавезан за сваког историчара Европе, јер приказује балканску перспективу, која је на Западу често невидљива“, што запажа и Шкундрић такође, наглашавајући да је суштина приче да се у данашњим кризним временима чује „наша страна историје“ дакле, „балкански угао“ (Ропачић, 2022).

Документарни филм најпре почиње анализом ситуације на Балкану. Након вишевековног ропства под Турцима и устанака које су подизали почетком деветнаестог века Србија са Црном Гором, турском ропству назирао се крај. И друге балканске земље, Грчка, Румунија и Бугарска, тежиле су ка ослобођењу од турског ропства те изградњи својих националних држава, истовремено сањајући о *Балкану који припада балканским народима*. Када је реч о Босни чије је већинско становништво српско, природно је да и Србија, уједно, са својим становништвом из Босне, сања о сједињењу са матицом. Међутим, Босна је разумљиво била од стратешког значаја за велико Аустроугарско царство које је средином 19. века било прилично уздрмано превирањима у Мађарској, посебно јачањем Италије и њеним споразумом са Пруском на штету Аустроугарске. Стога Аустрија чини „компромис“ са Мађарском настојећи да спречи даље опадање царевине. Међутим, како је већинско становништво у Аустроугарској било словенског порекла, у Бечу је постојала стрепња да Србија не покрене идеју уједињења и тиме постане центар свих Словена чиме би, стварајући моћну државу угрозила интересе Беча. Због тога је Аустроугарска по сваку цену желела да спречи уједињење Србије са Босном и њено даље јачање. Српско становништво у Босни имало је друкчије циљеве. Неколико пута, посебно 1875., у Херцеговини су подизани устанци и проглашавано уједињење са Србијом. У јулу 1876. године Србија и Црна Гора објављују рат Турској. Споразумом у Будимпешти 15. јануара 1877. године Србији је дозвољено да поврати део својих територија Стару Србију, територије око Новог Пазара, али ни по коју цену није дозвољено да Србија поврати Босну и Херцеговину, посебно је био проблематичан могућност изласка на море.

Априла исте године Русија објављује рат Отоманском царству што је убрзо и довело до мировне конференције у Берлину 1878. године. Тада је Русија спречена да изађе на мореуз у Црном мору а Аустроугарској дозвољено да анексира Босну али и Санџак, како би раздвојили Србију од Црне Горе. Међутим, Аустроугарска је наишла на жесток отпор како српског тако и муслиманског становништва па је морала да ангажује око 150.000 војника и више од три месеца да окупира Босну. Становништво је и даље пружало отпор и тек након три године, отпор је коначно угушен. У то време уједињена Пруска под вођством гвозденог канцелара Бизмарка, непрестано јача како у економском погледу, тако и у војном и демографском. То је посебно дошло до изражаја у ратовима против Данске, потом Аустроугарске и посебно Француске 1870-71., у којима је излазила као победник. Тада на челу Пруске долази кајзер Вилхелм, а на челу генералштаба Хелмут фон Молтке. У Версају 1871. проглашена је Пруска империја на чијем челу је дошла монархија Хоенцелерна са дугом традицијом ратовања. Немачка монархија убрзо толико јача да је на свим пољима превазишла најразвијеније европске земље, што доводи до енормног повећања стандарда становништва и демографског раста, па је Пруска од 41 милион становника 1913. године достигла број од 68 милиона.

Међутим, основни проблем Немачке у том периоду извирало је из тога што она није као остале развијане земље Европе имала довољно колонија неопходних за даљи економски развој. Закаснивши у „колонијалној трци“, Немачка је успела да „приграби“ само три земље у Африци за експлоатацију њених ресурса. На престо Пруске 1888. године долази Вилхелм II, који ће Пруском владати наредних тридесет година и бити последњи пруски цар. Како је овај монарх физички био хендикепиран, трудио се да тај недостатак надокнади својом ратоборношћу са циљем да Немачку учини најмоћнијом земљом Европе. Није трпео конкуренцију због чега отпушта Бизмарка, а раскидање савеза са Русијом, каузално доводи до тога да Русија скопа савез са Француском. Овај савез створио је могућност и опасност да Немачка у будућем рату који је планирала мора да ратује на два фронта, источном и западном. Из тог разлога се Молтке 1875. и 1877. године залагао за „превентивни“ рат, или против Француске или против Русије. Бизмарк је био одлучан против рата, али његовим склањањем та могућност се отворила. Вилхелм II понашао се као прави апсолутиста и мењао и постављао ministre и генерале по својој вољи. Посебно је стално држао говоре о потреби да се прекомпонује колонијална слика света и да Немачка нађе своје „место под сунцем“. Због тога је Немачкој био потребан снажан и поуздан савезник за рат на истоку а она га је видела у Аустроугарској.

Окупацију Босне Аустроугарска је правдала својом цивилизацијском мисијом да ову територију уздигне на виши ниво, да укине кметство, да подигне стандард и описмени становништво, изгради инфраструктуру. Међутим, Аустроугарска је вршила експлоатацију рудног богатства Босне чиме је и градила инфраструктуру. Нарочито је то видљиво по томе што је тада изграђено пет пута више поли-

цијских управа него школа. Доласком Бењамина Калаја за управника овог подручја ситуација се драстично заоштрава, јер овај некадашњи дипломата који је и написао *Историју Срба*, на све начине настоји да раздвоји Србију и Босну, настојећи да формира нову босанску нацију и наметане босански језик. У том смислу врши удар и на православну цркву, чувара српске традиције. Калај чак забрањује своју књигу у којој је претходно тврдио да је целокупно становништво Босне, посебно муслимани, српског порекла. Калај је спречио и аграрну реформу па су земљорадници, посебно Срби, и даље плаћали порез, трећину Турцима али и Аустроугарској која је константно повећавала порезе. Становништво је, што је био јединствен случај у Европи, 90% било неписмено.

Почетком двадесетог века, 1903. године група војних завереника убија краља Милана Обреновића и у Србији на власт доводи краља Петра Карађорђевића. Краљ уводи демократију у Србији а као циљ спољне политике све више се наглашава тема уједињења свих Словена. Та идеја се великом брзином шири у Аустроугарским покрајинама, Хрватској, Далмацији и Словенији. Тако 1905. године хрватско-српске снаге у Хрватској формирају колацију и као главни циљ истичу уједињење свих Словена. Наравно да је такав покрет Аустроугарска схватила као претњу и опасност, због чега ће се у политичким круговима у Бечу створити опсесија са тежњом уништења Србије. У исто време, Мађарска је у Румунији видела претњу, такође у сличној позицији се нашао и Италија. У Аустроугарској у континуитету се заговарао превентивни рат против ових земаља, у чему је посебно предњачио Конрад. Дакле, и на овим просторима јавља се иста намера као и код Немаца, тежња за ратом за који се тражио повод. Немачки Кајзер константно је настојао да руског цара Николаја придобије за савезника за рат против Француске а то је покушавао и са Британским владаром. Међутим руски цар је имао друге приоритете, посебно након напада Јапана у Манџурији и револуције у Санкт Петербургу 1905. године. Револуција је била угушена, али је Русија претрпела тежак пораз посебно на мору од Јапанаца и требало јој је времена за опоравак.

У наведеној ситуацији Немачка спрема брз и муњевит рат за освајање Француске, али је због неприступачног терена и француских утврђења на северу, правила план за освајање кроз неутралну Белгију и Холандију. Тако је и направљен 1905. године „Шлиферов план” за освајање Француске. Али за рат је био потребан повод, одређена криза. Криза је најпре избила око Марока. Наиме, Мароко је био једина слободна земља у Африци и на конференцији крајем деветнаестог века постигнут је договор да се задржи „статус кво“. Ипак, Француска крши договор и анексира Мароко. Наравно, Немачкој је анексија Марока добродошла због чега немачки Кајзер нуди помоћ мароканском султану у борби против Француске. Европа се нашао на ивици рата, али је Кајзер тада одустао због претње Британије, која је још увек имала далеко надмоћнију морнарицу, чиме би стала у одбрану Француске. Британија као највећа колонијална сила имала је тада највећу и најснажнију морнарицу на свету. Иако је Немачка раније кренула у

изградњу сопствене морнарице. Знајући то, поједини британски генерали су заговарали превентивни поморски рат с намером да на време униште немачку морнарицу.

Како такав план никада није усвојен, Немци настављају даљи развој морнарице, посебно бојне бродове са великим топовима калибра и до 450 милиметара. Немачка је прихватила глобални изазов и почиње да гради најмодерније бродове, али и да проширује Кил канал како би бродовима могли да скрате пут до Британије. Тиме креће друга трка у наоружању, јер су прву покренули Французи производњом топова са брзометном палџом. Привучена снагом топова са брзометном палџом и француским зајмом за њихову куповину, Србија престаје да купује аустријске и немачке топове и окреће се француским 1905. године, чиме јако љути Немачку и Аустрију посебно, јер су схватили да Србија тежи да води независну политику, а то је био и први пут да донесе одлуку а да не консултује Беч. Како је тада 97% извоза Србије ишло у Аустроугарску, она Србији објављује Царински рат, с намером да економски уништи Србију и натера је да се врати под њеном економском доминацијом. Тако је 1906. године увела ембарго на увоз стоке, посебно свиња из Србије, по чему је сукоб добио назив „свињски рат“. Међутим, Србија се окренула себи и другим тржиштима и из тог рата ојачала економски и изашла као победник.⁸ Тиме постаје узор и другим балканским народима и и стиче улогу пијемонта за све Словене на Балкану. У Босни Срби и муслимани (*срби муслиманске вере*) 1906. склопили су споразум да ће радити на уједињену са матицом. У Аустријским покрајинама у Хрватској хрватско-српска коалиција ће 1908. године убедљиво добити на изборима, што је јако забринуло Беч због чега и анексирају Босну.

Након пораза од Јапана, Русија започиње брз опоравак па је између осталог и то задавало мноштво брига Немачкој, због чега су се јављали све чешћи захтеви за превентивним ратом. Идеја која се развија у Немачкој односи се на брз и муњевит рат, с намером да се уништи Француска док још Русија није ојачала. План је такође био да на истоку Аустроугарска нападне Русију те да након 6-8 недеља колико су планирали да траје освајање Француске, и Немачка крене у рат против Русије. Да је Аустроугарска имала непријатељске намере према Србији потврђује и документ са састанка аустроугарског министра спољних послова Ерентала са немачким министром Шеном у Берхесгадену месец дана пре анексије Босне, где аустријски министар јасно каже да је намера Аустрије да потпуно уништи Србију и подели је са Бугарском. Такви планови у Србији изазивају жестоке реакције, због

⁸ Овај случај јесте и треба да буде велика поука за све Србе, посебно политичке елите које се и данас налазе у сличним друштвено - политичким околностима. Пракса је показала да су Срби добијали ратове, али губили територије у миру. Ово је први и једини пут да је добијен рат у миру. Зашто и како? Србија се окренула себи, новим производима посебно воћарству, пронашала нова тржишта и показала да увек постоји алтернатива. Посебно се тада искристалисала идеја која и данас важи, а то је да је економски суверенитет кључни чиниоц у очувању националног суверенитета. Мишљења смо, да на сличан начин и данас треба поступити када је у питању догма која каже да „Европска унија нема алтернативу“!

чега се организују четнички покрети и позива на рат уласком у Босну. Немачка је такође прижељкивала овај рат јер се надала да ће Русију тако увући у сукоб. Како Русија тада није била спремна за сукоб она је ипак подржала анексију Босне. Ултиматум који јој је стигао од Немачке и даље уступке које чини цар Николај, веома понижавају руски народ и изазивају огромно незадовољство у Русији. У Мароку 1911. године дошло је до побуне мароканских племена против султана, што је Француска искористила за анексију Марока. Немци су тада послали топовњачу у мароканску луку али је британска претња опет одвратила Немце од акције. Због тога је Немачка још више убрзала производњу бродова. Убрзаном градњом ратне морнарице, намера Немачке била је, не само да достигне и претигне Британију, већ да је економски исцрпи како би Британија понудила сепаратни мир Немачкој, о неутралности у случају рата на европском континенту.

Међутим, Француска и Британија склапају споразум о заједничкој поморској сарадњи и подели одговорности. Такође, Француска је јула 1912. склопила договор са Русијом уколико је нападне Немачка да ће Русија ући у рат на страну Француске. Истовремено у Немачкој политичка ситуација постаје све сложенија, јер на изборима 1912. године највећи број гласова добија социјал-демократска странка, карактеристична по мирољубивом програму. Наравно да то тадашњој немачкој влади и генералштабу није одговарало, због чега су што пре желели Немачку да увуку у рат.

Такође, креатори немачке политике знали су да Русија захваљујући огромним ресурсима и убрзаном расту који је тада остваривала, прети да постане најмоћнија земља у Европи што су настојали да спрече. Креатори немачке политике су претпостављали да, уколико тада ступе у рат са Русијом постоји велика вероватноћа да га добију, што би било готово немогуће након вишегодишњег развоја Русије. Посебно су знали да би Русија већ од 1917. године, када је планирала да заврши своју војну реформу са два милиона војника, била непобедива. Немачка и Аустрија су, схватајући да „губе тло под ногама, јер други све више јачају а они не могу то да прате” свим силама тражиле повод за рат. Посебно се као претња јавила и убрзана изградња пруга у Русији захваљујући француском зајму. То је у Немачкој још више подгревало идеју о превентивном рату којим би преухитрили непријатеље. Проблем је био како такав поход представити свом народу. Зато је требало створити амбијент у коме је Немачка заправо жртва, чиме би се обезбедила подршка јавног мњења и створиле могућности за рат. У наведеном настојању креће велика пропаганда у немачкој штампи у којој се посебно Руси и Срби приказују као дивљаци који убијају сопствени народ. Немачка је посебно храбрила и гурала Аустроугарску у рат против Србије, проценивши, што се показало као тачно, да ће балканска криза бити кључна за избијање рата. Немачки челници добро су знали да би тим поводом Русија стала у одбрану Србије, због чега би имали разлог за покретање ратног сукоба. Ипак, без обзира што би најпре напали Француску, потом и Русију, надали су се да се Британија неће мешати у том ратном окршају.

Након анексије Босне, формирано је удружење „Млада Босна” са циљем ослобађања од Аустроугарске и уједињења са Србијом. И у самој Србији постојало је удружење сличних циљева, посебно удружење познато под називом „Црна рука”, са пуковником Аписом на челу. У то време главни циљ Србије био је да коначно оконча отоманску власт и ослободи старе српске територије Косово и Метохију и Стару Србију (Македонију), док Босна тада није била у првом плану. У остваривању овог циља Србија са Бугарском и Грчком 1912. започиње ослободилачки рат против Отоманског царства. Успева коначно да поврати своје територије, а самим тим и сруши Отоманско царство. Један од циљева српске стратегије био је и да обезбеди излаз на море и тако створи услове за развој трговине и економије чиме би се ослободила аустроугарске хегемоније. Наравно, наведени планови нису одговарали Аустроугарској, и у тој тежњи да онемогући јачање Србије, посебно је водила рачуна да јој онемогући излазак на море, те је у том циљу створена албанска држава. Напетост између Аустроугарске и Србије расла је, а 1912. године озбиљно су се разматрали планови за напад на Србију и у ту сврху припремало јавно мњење.

Међутим, Немачка је имала план „Б” у коме је убеђивала Аустроугарску да поткупи српску управу интегришући њену војску, те да заједничким снагама нападне Русију. У то време на северним границама Србије гомилале су се огромне војне снаге, док су српске највећим делом биле на југу. На основу обавештајних извора, Немачка је сазнала да Британија неће остати неутрална уколико избије рат, а посебно не уколико најпре нападне Француску, што је и био њен главни циљ, пре напада на Русију. Кајзер је у Берлину 8. децембра 1912. сазвао „ратни савет” где је између осталог речено да Аустроугарска мора одлучно да се обрачуна са Србима. У супротном, изгубиће контролу над Словенима, посебно ако Срби добију Руску подршку, што је ова и чинила. Почеле су велике ратне припреме, повећан је војни буџет за 35%, али и број војника за 140.000. Дакле, по сваку цену је требало спречити јачање Србије, прављени су планови за нову државу на Балкану (*будућу Југославију*) у којој би Срби били неутралисани. Преговарано је и са Турском а подржан је и њен развој. Иако је Аустроугарска 1912. године довукла велике снаге надомак Београда, ипак је напад одложила и делом се повукла, при чему није изостало спремање нове тактике. Подстакла је Бугарску да нападне Србију и Грчку како би окупирала Македонију и тако је 1913. избио *Други балкански рат*, у који су укључили и Румунију са територијалним обећањима на штету Србије.

У таквом амбијенту Бугари одбијају предлог за уступке Румунији, јер су похлепно и препотентно желели целу Србију да збришу са мапе Балкана. Бугари, са њима и Аустроугари доживљавају пораз, а Србија, иако војно и економски исцрпљена, постиже велики успех. Бугарска се тада дефинитивно окреће германским савезницима, који такође са Османлијским царством склапају савез због чега Немачка гради пругу Берлин – Багдад, али и реформише турску војску по немачком моделу. На тај начин све више се ствара непријатељско ок-

ружење око Русије. Русија је знала да јој је једини сигуран ослонац на Балкану Србија. Јер је Бугарска је сарађивала са Неманима, као и Румунија, док је Грчка била под утицајем Британаца. У балканским ратовима посебно се истакао француски брзометни топ што је улило додатну снагу Французима и охрабривало српске генерале за рат против Аустроугарске. Наравно, тада исцрпљеној српској војсци то није одговарало, јер је тражила предах да се реорганизује. У јесен 1913. године тензије су опет порасле, јер је гушећи албанску побуну на Косову српска војска дубоко продрла у Албанију, кренула ка мору што је ражестило Аустроугарску која је тражила повлачење српске војске.

Новембра месеца Немачкој у посети долази белгијски краљ, коме они саопштавају да ускоро крећу у рат против Француске, и притом траже да се и Белгија придружи, иначе ће биће кажњена. Белгија је то пријавила Француској која је кренула у мобилизацију и припрему за рат. Французи су поводом тих најава учврстили свој споразум око сарадње у случају рата са Русијом, уз договор шта ће ко добити од територија. Новембра месеца 1913. Београд је добио још један ултиматум. По трећи пут Аустроугарска прети ратом, уколико се Србија потпуно не повуче из Албаније, и то у року од 8 дана. Наравно да Србији, након великих страдања, великих материјалних и људских губитака није одговарао рат, због чега је желела да га по сваку цену избегне. Тако је Србија још једном попустила и повукла из Албаније, што је наново исфрустрирало Аустроугарску, јер јој никако није успевало да увуче Србију у рат, упркос томе што је трошила новац на учестале мобилизације. У том смислу је Франц Јозеф 1913. године изјавио: „ово је последњи пут да мобилишемо војску а да не буде рата, следећи пут рата мора бити“. Године 1914., почетком јуна, у Београду одржана је седница на којој је председник Владе изнео извештаје о томе да поједини официри из Србије пребацују оружје у Босну, као и поједине људе. Наравно знали су да иза тога стоји Апис. Пашић је тражио истрагу, и послао телеграм у Беч да упозори Владу у Бечу о могућим немирима, посебно у време планиране посете Фердинанда Сарајеву. У том периоду, Немачка је 24. јуна завршила Килски канал и тиме отворила пролаз за своје борбене бродове ка Северном мору.

Истог дана је Аустроугарска завршила меморандум (Мечеков меморандум) у коме се наводи да је ослобођење балканских народа од османлијске власти заправо у руском интересу, што је „де факто“ уперено против интереса Аустроугарске и Немачке. Зато је њихов интерес био да хитно зауставе ослобађање балканских држава и да што пре крену у дуго припреман превентивни рат. На најзначајнији српски празник Видовдан, Фердинанд је дошао у посети Сарајеву, иако се знало да је то велики ризик, чему је доприносило слабо обезбеђење од свега 38 сарајевских полицајаца, као и чињеница да се кретао у аутомобилу без крова улицама Сарајева. После другог покушаја Фердинанд је убијен од стране младобосанца Гаврила Принципа. Овакву прилику за рат Аустроугарска није хтела да пропусти. Српска влада никако није желела рат и није подржавала убиство престолонаследника, чему иде у прилог чињеница да је Беч добио упозорења о могућим

немирима поводом Фердинандовог доласка у Босну. Атентат је свакако био оригинална идеја младобосанаца, мада су наоружање добили од пуковника и обавештајца Драгутина Димитријевића-Аписа. О томе је сведочио и Гаврило на суђењу, тврдњом да народ у Босни пати што га третирају као стоку због чега су припадници организације „Млада Босна“ желели да се освете.

Нису постојали никакви докази да је Србија умешана и одговорна за атентат. Конрад Фон Хецендорф, шеф аустроугарског генералштаба, који се непрестано залагао за превентивни рат (око 20 пута) сада је био одлучан да је убиство Фердинанда прилика која се не пропушта. Цар се сложио, тражили су и добили подршку Немачке за рат. Кајзер је поручио „сад или никад – са Србима морамо за свагда рашчистити”. На састанку у Бечу 7. јула донета је одлука да се пред Србијом поставе такви захтеви које она неће моћи да прихвати, што би био повод за рат. Тако је и написан ултиматум који је садржао неприхватљиве услове. Руси и Французи добро су знали шта се спрема, па су 21. јула 1914. године, за време посете француског председника Русији, упозорили немачког амбасадора да ће се умешати у рат уколико нападне Србију. Србији је ултиматум уручен 23. јула а одговор је потраживан у року од два дана. Свима је већ било јасно да је рат неизбежан. Британија је покушала предлажући Немачкој, да се закаже мировна конференција и избегне рат, али су Немци то одбили. Аустроугарска је објавила рат Србији телеграмом 28. Јула, када заправо креће гранатирање Београда из Земуна. Цар Русије Николај у писму Вилхелму II, замолио је да помогне да се рат против Србије заустави. Немачки кајзер је одговорио да он не може то да учини, али да је дужан да, уколико Русија мобилише своју армију против Аустроугарске, заштитити свог савезника.

Упркос томе, Немачка је не чекајући реакцију Русије мобилисала војску и умарширала у Белгију. Русија је притом одлуку о делимичној мобилизацији округа са границе, донела 30. јула, због чега је Вилхелм одмах писао цару Николају, да је Русија крива што ће доћи до Великог рата. Руски војни врх се побунио против делимичне мобилизације, због чега је цар попустио и наредио општу мобилизацију. Наравно, Немци су од тог тренутка, али и данас, у континуитету у својој јавности пропагирани да је Руска мобилизација била узрок Првог светског рата. Немци су били одушевљени таквом ситуацијом и у целој земљи завладало је весеље, поводом чега је пруски војни министар изјавио: „чак и да нестане, било је весело”. Чак је и чувени психолог Сигмунд Фројд подржао рат и рекавши: „први пут се осећам као Аустријанац”. И у Бечу народ је прослављао објаву рата, сви су мислили да ће то бити кратак рат са победом. Немци су Аустроугарску убеђивали да Србија ту није важна, већ Русија, те да треба Италији дати део територија (Далмацију и Славонију) да не уђе у рат. Британци су као и увек имали своје игре са Словенима и 31. јула послали су телеграм Немачкој у коме истичу могућност да Британија, чак и Француска остану неутралне у рату. То се у Немачкој прихватило с одушевљењем, кренувши са разматрањем планова да не нападне Француску већ да се

окрену само против Русије. Молтке је готово доживео нервни слом и говорио да је немогуће окренути војску која је била на граници Француске, говорио је да ће се војска тиме дезорганизовати. Кајзер му је одговорио да би његов стриц другачије одговорио. Донета је одлука, те је 1. августа 1914. године Немачка објавила рат Русији, а 3. августа и Француској. Већ 4. августа Британија објављује рат Немачкој, а 6. августа и Аустроугарска Русији, и тако се кренуло у, до тада невиђени крвави сукоб.

КА ЗАКЉУЧИВАЊУ

У одмотавању историјског клупка, када је реч о Првом светском рату, процес промене парадигме у тумачењима историјских догађаја, посебно је присутан у анализи узрока Првог рата. Реч је о једном систематском плану-процесу чија је основна намера да се виновници рата ослободе кривице те да се она пребаци другоме, посебно Србији и Русији. У историјској игри скривања правих ратних циљева, тврди се да је Гаврило Принцип изазвао Први светски рат, односно Србија као налогодавац. Истина је (*филм то несумњиво потврђује*), с друге стране једноставна: Немачкој је требало да савезничка Аустроугарска монархија прва ступи у рат нападом на Србију, чиме би се отворио пут ка Русији, коју је Немачка заједно са Француском, сматрала победивом у том периоду. Као што је Немачка пропаганда онда тврдила да ју је опасност од Русије натерала да ратује, тако смо данас, у новој политичкој пропаганди хладноратовског типа, могли да чујемо поједине западне историчаре⁹ како васкрсавају тезу немачке невиности за Први светски рат.

Дакле, шта морамо имати на уму и о чему треба првенствено водити рачуна уколико желимо да адекватно сазнамо и разумемо друштвене догађаје из прошлости? Најпре, тумачење онога што се десило јесте својеврсна комуникација прошлог са садашњим што има важне импликације на будућност. Уколико правилно не разумемо поруке из прошлости, замагљујемо садашњост и стварамо несигурне темеље за оно што нам предстоји. Време у коме живимо - „колонијализам са осмехом”, јесте време борбе за опстанак националних држава. Оно што треба посебно знати јесте да, како кажу стихови песме реп групе Београдски синдикат: „у овој борби не вреде ни авиони, вреде уџбеници школски у којима јасно стоји: ко је уздигао храм, ко скрнавио је олтар, које наслеђе је част вечна а шта је срамота“.¹⁰ Општи утисак филма „Дуго путовање у рат“ јесте изузетна стручност и професионалност режирања поткрепљена бројним документима и научним радницима који објективно интерпретирају историјске догађаје и према томе износе објективну слику о узроцима Првог светског рата, користећи се у свом истраживању исправним методама за објективну анализу исто-

⁹ Ову тезу можемо чути и у самој Србији. Рецимо, Нинову награду за роман године, 2018., добио је Дејан Атанацковић за роман Лузитанија. У овом роману он између осталог јасно оптужује Србију да је она главни кривац за Први светски рат.

¹⁰ Песма: Догодине у Призрену.

ријских догађаја. Документарни филм Шкундрића јасно нам показује ко су били виновници и главни узрочници рата. Стога, филм треба да постане и да се користи као део обавезне лектире како за старије разреде основне тако и за средње школе. Наравно, документарца треба преписати и као 'део терапије' појединим политичарима и културно-научним радницима који пате од бољке „мањка патриотизма”. А свим искреним патриотама који воле Србију овај филм јесте лек за душу и срце.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић, Слободан. *Изазови историјске социологије*. Београд: Институт за политичке студије, 1995.
- Башчаревић, Иван. „Капитализам и демократија – настанак, узроци, кризе и могућности њиховог превазилажења у делима Јиргена Коке и Нила Фергусона“. *Социолошки преглед* ЛП, 3 (2018): 721–746.
- Манхајм, Карл. *Идеологија и утопија*. Београд: Нолит, 1968.
- Марковић, Михајло. *Филозофски основи науке*. Београд: САНУ, 1981.
- Митровић, Љубиша и Драган Тодоровић. *Социологија и историја: Хрестоматија из историјске социологије*. Ниш: Филозофски факултет и Просвета, 2003.
- Popadić, Aleksandar. Srpski film već hit na „netfliksu“: Miloš Škundrić o velikom uspehu „Dugog putovanja u rat“. *Novosti* (03. 07. 2022) Dostupno na: <https://www.novosti.rs/kultura/vesti/1131776/srpski-film-vec-hit-netfliksu-milos-skundric-velikom-uspehu-dugog-putovanja-rat>
- Расел, Бертран. *Људско знање*. Београд: Нолит, 1961.
- Филм: *Дуго путовање у рат*. Министарство културе и информисања. Сценарио и режија: Милош Шкундрић.
- Хелер, Алберт. *Теорија историје*. Београд: Рад, 1984.

A LONG JOURNEY TO WAR: FIGHT FOR THE TRUTH OR REVISION OF HISTORY

Summary

In the first part, the intention of this work is to highlight and point out, on the one hand, the danger of revising historical events, and on the other hand, to show a positive example of the analysis of the causes of the First Great War, which is given in the documentary film "The Long Journey to War" by renowned director Miloš Skundrić. We are faced with the process of a paradigm shift in the interpretation of historical events, especially present in the analyzes of the "causes" of the First World War, with the intention of exonerating the perpetrators of the war, and that by "changing the facts" the causes of the war are actually blamed on its victims, especially Serbia and Russia. In this game of manipulating historical facts, it is often claimed that Gavrilo

Princip's assassination of the heir to the throne, Franz Ferdinand, on June 28, 1914, caused the First World War, that is, that Serbia was to blame for the outbreak of the war as the person who commissioned the assassin. Today, too, in the new political propaganda of the Cold War type, we can hear certain Western-oriented historians resurrecting the thesis of German innocence for the First World War. Therefore, in this paper we analyze the content of the film "Long Journey to War", supported by the Ministry of Culture and Information and the Film Center of Serbia, with the aim of identifying the real reasons for the outbreak of the First Great War in accordance with historical facts. The film was written with the help of the most eminent world historians and with the use of film and documentary archival material from the Yugoslav Cinematheque and 15 other world archives. The interlocutors in the film are credible historians, professors from Oxford, Cambridge, Lomonosov, and the University of Vienna. The importance of the historical facts that are presented to the general and scientific public can be seen in the comment of Professor John Roll, otherwise the greatest connoisseur of the situation in the German Empire, which is that "the film should be mandatory for every historian of Europe, because it shows the Balkan perspective", which is often invisible in the West, which Škundrić also notes, stressing that the essence of the story is to hear "our side of history" in today's crisis times, that is, the "Balkan angle". We are of the opinion that the documentary film "The Long Journey to War" should become and be used as part of compulsory reading both for older elementary and secondary schools in Serbia.

Key words: knowledge, the truth, the First Great War, Serbia, revision of history, the documentary film "The Long Journey to War"

ПРИКАЗ КЊИГЕ

Нова књига српског филозофа старије генерације, редовног професора Универзитета Црне Горе у пензији, проф. др Д. Јаковљевића, бави се истраживањем актуелних тема на један подстицајан начин. У уводном одељку он скицира специфичке садашње дискусионе ситуације при разматрању идентитетских питања у Црној Гори, указујући на њихову вишеслојност, вишеструке аспекте – почев од етничке, па све до вредносно-културне сфере. Притом наступа као независан интелектуалац, објашњавајући традиционално поимање интелектуалаца као субјеката, који су спремни и позвани на јавно изјашњавање поводом отворених дилема друштвеног развоја, а на основи једне осмишљене анализе и интерпретације.

Након опширног предговора, књига садржи следећа поглавља: „Демократија, национализам, национални идентитети и политика компромиса“, „На путу друштвеног помирења: претпоставке и могућности једног делимично реконструисаног идентитета“, „Црна Гора као отворено друштво“, „Црна Гора-друштво толерантности“, „Црна Гора као еколошка држава“, „На путу обликовања добре заједнице“, „Социјална тржишна привреда“, „Даљи вредносни оријентир“, „Закључна разматрања“ и „Додатак: Вестернизација Црне Горе као судбина?“

Детаљном аргументацијом одбацује се реторичко-идеолошка опсесија антифашизмом, наметнута вишедеценијском владавином СКЦГ, те партија, њених политичких наследница у посткомунистичком периоду, које још и данас опстају на политичкој сцени Црне Горе. Антифашизму треба, на супрот томе, дати реално место једне значајне историјске епизоде међу неким другим, исто тако значајним епизодама у историји Црне Горе. Његов статус се не може идеализовати и монополизовати до тачке где је он једина и права „вертикала“ Црне Горе, што је продукт једног једностраног и идеолошки пристрасног виђења.

У односу на онај слој идентитетских питања који ће можда највише занимати читаоце, аутор заступа следећа гледишта: Етничко језгро Црне Горе је структурисано бинационално, и чине га два државотворна народа: (црногорски) Срби и (етнички) Црногорци. При томе се даје једно вредносно-историјско тумачење државотворности, које се разликује од пуке конститутивности. Као својеврсни омотач тог етничког језгра у укупном етничком саставу јављају се онда конститутивне националне мањине: Бошњаци, Албанци, Хрвати, Роми и Египћани и други. Та двонародност Црне Горе је према аутору несумњива, историјски стасала реалност, при чему се једино још поставља питање, како ту реалност политички, али и културно артикулисати. Он сматра, да то ваља учинити у склопу разумевања и дефинисања Црне Горе као у основи бинационалне друштвене заједнице, па дакле и државе – уз

¹ Јаковљевић, Драган, *Ка демократском разумевању идентитета*. Скица неких темељних елемената осмишљавања могуће доградње идентитета модерне Црне Горе. Подгорица, ИСК, 2022, стр. 207.

примерено партиципирање и националних мањина. То је држава, која би уједно сачувала и своју грађански димензију, а у којој би и конститутивне националне мањине имале загарантована сва, према међународним стандардима, припадајућа права. Он своје полазиште сажима у тези: Једна самостална, јединствена унитарно уређена држава – два државотворна народа! Притом одбацује првенствено у црквеним круговима заступану тезу о једном (државотворном) народу, у којем су само привремено присутне „диобе“, сматрајући да је дихотомно раслојавање некадашњег „једног (двоименог) народа“ практично неповратно. Након дефинитивног уобличавања црногорске нације – почев од међуратног периода, преко одговарајућих етничких колебања у комунистичком периоду, до позних деведесетих година и данашњих дана. Стога се уместо јадиковању над „подјелама“, њиховом драматизовању, ваља окренути њиховом демократском регулисању, са чиме се неоправдано касни – а што заправо и води друштвеним тензијама. А то значи, признавање и реализовање једнаких права како једног, црногорског, тако и другог, српског народа. Без икаквог дискриминисања и излагања асимилационим притисцима! Што би између осталог укључивало у принципу једнаку (сразмерно процентуалном саставу становништва) заступљеност у јавним службама и установама, билингвизам, равноправну употребу како српског, тако и црногорског језика, такође равноправну јавну заступљеност како ћириличног, тако и латиничног писма. Као и шире узевши обе културне матрице, које би се једним делом могле сматрати и комплементарнима. Аутор притом указује на постојање успешних двонародних држава у свету, попут Белгије, са чијим се особеностима и искуствима могу повлачити извесне омеђене паралеле. Он сматра, да се утемељење друштвене заједнице и државе на етничким основама и етаблирање њихове грађанске димензије, не морају нужно међусобно искључивати. Пре свега, с обзиром да се при првом ради о правима носећих етничких колектива, а при другом о правима индивидуа као правних субјеката и држављана. Тако да је могуће бити и добар припадник одређеног народа, и добар грађанин.

Потребно је истаћи да су у овој књизи имплицитне претпоставке либерализма, демократије и хуманизма. Аутор их не доводи у питање, већ потпуно унутар овако схваћене парадигме развија своју аргументацију о поменутих проблемима. Либерализам се схвата истина у својој проширеној верзији где се осим грађанских признају и колективна права. Заправо, ради се о ослабљеном, омењаном либерализму у односу на класични, који је познавао искључиво индивидуална права. Демократија се сматра средством за регулисање друштвених токова а хуманизам је најшира идеологија која подразумева (барем у неким варијантама) толерантност према другим погледима на свет, укључујући и религије. Црква и држава су одвојене по дефиницији, што је такође широко прихваћена догма у западној политичкој мисли.

Исто тако, аутор полази од затеченог стања, *status quo*, не доводећи у питање црногорску државност, легитимност захтева за отцепљењем, нити улази у политичке и геополитичке процесе из деведе-

сетих година прошлог века који су довели до овог стања. И као што смо већ поменули горе, национално питање се не дискутује широко, као ни језичко, што је у тесној вези. Када је реч о нацији, етносу, етногенези, аутор је на становишту субјективистичког приступа који је преовладавајући у западној литератури о националном питању. Тај приступ вуче своје корене од француског мислиоца Ернеста Ренана и доминира у савременој западној литератури. Можемо претпоставити да се аутор одлучио за овакав приступ вођен пре свега практичним разлозима и могућношћу рационалног решења у датим затеченим оквирима.

Посебна се пажња посвећује разради и одбрани концепта доброг, хуманог национализма у детаљном сучељавању са аргументима таквих оштрих критичара национализма, као што је био М. Кангрга. Аутору је јасно, да у том погледу ризикује неразумевања, с обзиром да је појам „национализма“ обавијен једним снажно негативним набојем, такорећи политички контаминиран, уклет. Он ипак остаје при мукотрпном настојању афирмисања појма доброг и хуманог, просвећеног и демократизованог национализма. Уз наду, да се он временом може и пробити, бити као такав признат и прихваћен у јавном дискурсу.

Књига је писана уз коришћење обимне, разноврсне и репрезентативне литературе, при чему се аутор позива на познате мислиоце, као што су Карл Ф. фон Вајцзекер, Ханс Кинг, Карл Попер, Вилхелм Ропке, историчаре Дима Вујовића и Веселина Ђуретића, етнологу Николу Вукчевића, политичаре Хелмута Шмита, Ерхарда Еплера, Лудвига Ерхарда, Милована Ђиласа и друге. Дискутују се и класична гледишта М. Миљанова, уз истицање концепта чојства. Најзад, као ретко који други домаћи интелектуалац, аутор систематски излаже и гледишта Великог Критског сабора Православне цркве – посебно у односу на еколошку проблематику.

У овој књизи изложена гледишта о идентитетским питањима се могу сматрати алтернативом у односу на одговарајућа гледишта која је последњих година у јавности износио председник ЦАНУ, проф. Драган Вукчевић. При чему су Јаковљевићева схватања формулисана на један систематичнији и јаснији начин. Две главне разлике између њихових ставова би се могле састојати у следећем: Док Вукчевић инсистира на доминацији грађанског идентитета, при чему сви остали идентитети остају у другом плану, аутор ове књиге сматра пак да је могуће и пожељно паралелно уважавање како етничког, тако и грађанског идентитета, такорећи њихова симбиоза у склопу друштвеног живота – само ако је држава пажљиво и добро уређена. Што се тиче даљег историјског кретања Црне Горе, Вукчевић, одступајући од својих у ранијим публикацијама изнетих гледишта, сада тражи промену курса, заокрет: од досадашње упућености на источно-словенски цивилизацијски правац који је преко Србије водио према Русији, потпуно преусмерење ка јужној, медитеранској траси, тј. ка западњаштву медитеранског профила. Јаковљевић пак уз уважавање реалности створених приступањем Црне Горе НАТО-у, те предстојећим уласком у Европску унију, ипак не сматра универзално позападњавање је-

дином преосталом могућношћу. Он тако истиче смисленост залагања за право на културни регионализам. Такође пласира концепт могућег остајања при „асиметричној равнотежи“, која уз надирућу превагу утицаја Запада у нашем времену, ипак и даље очувава и негује споне са словенско-руским светом, који треба да остане и даље присутан у друштвено-културној стварности Црне Горе.

Обе ове скициране алтернативне позиције завређују пажњу јавности, те засигурно улазе у историју политичких идеја формираних у Црној Гори почетком XXI столећа. Јаковљевићева књига притом садржи и једно снажно изражено позивање на јавни дијалог о вредносним питањима даљег друштвеног развоја, који би требало да буде вођен од стране научника, интелектуалаца, духовника, уметника, политичких и друштвених субјеката унутар саме Црне Горе, уместо пуког одрађивања домаћих задатака који нам се упућују из европских центара, уместо отварање и затварање разних предприступних „поглавља“ за прикључење Европској унији. У књизи се притом изражава нада у принципијелну могућност консензуалног усаглашавања о таквим темељним вредносно-идентитетским питањима, са довољном ширином друштвене прихваћености одговарајућих решења. Тако да би та решења, под повољним амбијенталним околностима могла бити ситуирана у друштвеној пракси.

Ово је свакако значајна књига која на филозофски утемељен начин приступа проблемима савремене Црне Горе. У обиљу публицистичке литературе, а и политиколошке која је често на ивици публицистике, ова књига се истиче темељношћу, аргументативношћу и дубином анализе. Исто тако уочљива је велика ерудиција аутора, који је оријентисан пре свега на немачку варијанту европске мисли и који је и сам присутан својим радом на немачком говорном подручју.

Мирослав Ивановић,
научни истраживач (у пензији)

Институт за криминолошка и социолошка истраживања у Београду

BALKAN SYNTHESSES

Journal for social issues, culture and regional development

Faculty of Philosophy, University of Niš

Vol. XI, Number 2

Niš, (2024)

Published by

Faculty of Philosophy

University of Niš

Niš, Ćirila i Metodija 2

Publisher

Natalija Jovanović, full profesor, Dean

Proofreading

Marija Šapić

Journal cover

Darko Jovanović

Page break

Darko Jovanović

Format

16 x 25 cm

Print

SCERO PRINT

Print run

100

www.filfak.ni.ac.rs/balkanske_sinteze

ISSN 2406 - 1190

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ

Часопис за друштвена питања, културу и регионални развој
Филозофског факултета Универзитета у Нишу

Година XI, број 2

Ниш, (2024)

Издавач

Филозофски факултет
Универзитета у Нишу
Ниш, Пирила и Методија 2

За издавача

Проф. др Наталија Јовановић, декан

Лектура / коректура

Марија Шапић

Корице

Дарко Јовановић

Прелом

Дарко Јовановић

Формат

16 x 25 cm

Штампа

SCERO PRINT

Тираж

100 примерака

www.filfak.ni.ac.rs/balkanske_sinteze

ISSN 2406 - 1190

Издавачки центар
Филозофског факултета
Универзитета у Нишу

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

3+94

БАЛКАНСКЕ синтезе : часопис за друштвена питања, културу и регионални развој = Balkan synthesis : journal for social issues, culture and regional development / за издавача Наталија Јовановић. - Год. 1, бр. 1 (2014)- . - Ниш : Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 2014- (Ниш : Scero print). - 24 cm

Два пута годишње.
ISSN 2406-1190 = Балканске синтезе
COBISS.SR-ID 210639116